

Szemes Botond¹

MONDATHOSSZÚSÁG ÉS IRODALOMTÖRTÉNET

– 100 magyar regény szövegstatistikai elemzése² –

„Kedvtelése főképpen a históriára hajlott, melyben a pap oktatása és olvasgatás által nevezetesen haladt” – jellemzi Fáy András egyik szereplőjét *A Bélteky-ház* című, 1832-ben írt regényében, az alábbi kutatás 100 regényének legkorábbi darabjában. Ez a kutatás szintén a históriára irányul, azaz az irodalom történetére – módszere azonban nem az olvasáson, hanem a számítógépes adatfeldolgozáson alapul, és eredményei szerint ezért olyan mintázatokat és összefüggéseket is képes láthatóvá tenni, melyek manuálisan elérhetetlenek volnának. 173 év prózairodalmát alakítja térbeli viszonyokká. Ennek során a szövegek jelentése helyett olyan formai jellemzők kerülnek a középpontba, melyek legtöbbször a szerzői szándéktól függetlenül jönnek létre, mégis információval szolgálhatnak a megírás idejéről. Elsősorban a regények *átlagos mondathosszúságát* vizsgálom. Fő kérdésem, hogy az átlagos mondathosszúság változása milyen tendenciákat mutat 1832 és 2005 között, és ezek a tendenciák milyen társadalmi és poétikai folyamatok mentén értelmezhetőek. A dolgozat befejező részében az 1970-es és 1980-as évek hosszú mondatos prózairodalmát elemzem, szintén kvantitatív adatokból kiindulva.

1.

L. A. Sherman a Nebraskai Egyetem professzora 1893-ban *Analytics of Literature* című könyvében olyan módszert javasol az irodalomtörténet és a kortárs irodalom megértésére, amely a művek apró, mérhető elemeiből indul ki. A statisztikai elemzések fontosságára hívja fel a figyelmet. Az angol nyelvű prózát vizsgálva külön hangsúlyt fektet arra kérdésre, hogy átlagosan hány szó található az egyes szövegek mondataiban. Ehhez szerzőnként nagyjából 500 mondatos mintákat vesz alapul, korpusza a 16. századtól egészen a 19. század végéig terjed.³ Majd egyszerűen megszámlálja a mintákban a mondatok és a szavak számát.

Sherman az átlagos mondathosszúságok és az állítmányok számának folyamatos csökkenését regisztrálja. Úgy gondolja, hogy ez azért van így, mert korábban az írásbeliség és az élőbeszéd jobban elkülönült egymástól, ám később megnő a hét-

¹ A szerző az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója.

² Köszönöm a Digitális Irodalmi Akadémiának a rendelkezésemre bocsátott szövegeket, és Takács Emma, valamint Horváth Péter önzetlen segítségét az elemzéshez szükséges kódok megírásában.

³ Lucius Adelno SHERMAN, *Analytics of Literature: For the Objective Study of English Prose and Poetry* (Boston: Ginn & Co., 1893), 259.

köznapi kommunikáció hatása az írott szövegekre: egy felgyorsult és összetett világban egyre gazdaságosabban kívánja kifejezni magát az egyre inkább „elfoglalt generáció”.⁴ A korábbi hosszú mellérendelések helyébe Sherman szerint az alárendelésekkel, határozószavakkal vagy birtokos szerkezetekkel sűrített mondatok lépnek. Hozzáteszi: az írott kommunikáció megváltozása összefügg az olvasási szokások és az olvasóközönség megváltozásával is az egyre szélesebb körű alfabetizációnak köszönhetően. Azaz az egyes szerzők már nem egy saját hagyománnyal bíró, művelt elit, hanem egy nagyobb, nehezebben behatárolható tömeg számára írnak.⁵

Sherman módszerének számos követője akadt. Harold H. Scudder 1923-ban azt tapasztalta, hogy elég 176 mondatból álló mintákat elemeznie, mivel azok eredményei konvergálnak Sherman számításaival. Kutatása szerint a csökkenő tendencia a 20. században is folytatódik,⁶ és ugyanezt sugallja a *Medium* nevű online portál rövid írása is 2017-ből.⁷ Ugyan már Sherman kortársai közül is többen árnyalták az eredményeket,⁸ később a szerzőattribúciós vizsgálatok központi elemévé vált a mondatok átlagos hosszúságának mérése.⁹

Magyarországon az 1970-es évekre megszorodnak a kvantitatív módszerrel dolgozó stilisztikai kutatások. Legtöbbjük a könnyebben adatolható szavak szintjén (vagy alacsonyabb nyelvi szinteken) végeznek méréseket, de megjelennek a mondat szerkezetet, azon belül a mondat hosszúságát mint az egyes alkotókra érvényes karakterjegyet kutató tanulmányok is. Deme László mondat hosszúságon a tagmondatok számát érti (és ezen keresztül számolja ki az úgynevezett „szerkesztettségi mutatót” és a „bonyolultsági fokot”),¹⁰ a mondatokban található szavak számát a mondat terjedelmének kategóriájával jelöli. E mutatók mentén Németh László és Fejes Endre csupán egy-egy novelláját vizsgálva hoz általános érvényű megállapításokat:

⁴ Uo., 280, 286–287.

⁵ Uo., 288.

⁶ Harold H. SCUDDER, „Sentence Length”, *The English Journal* 12, 9. sz. (1923): 617–620.

⁷ The Acropolitan, „Sentence Length Has Declined 75% in the Past 500 Years”, *medium.com*, augusztus 29. (2017), <https://medium.com/@theacropolitan/sentence-length-has-declined-75-in-the-past-500-years-2e40f80f589f>.

⁸ Elsősorban a feltételezést, hogy a mondatok átlagos hosszúsága műfaji megkülönböztető jegy lenne, valamint, hogy az állítmányok csökkenése valódi információt hordoz (hiszen ez a mondatok rövidülésének természetes következménye). Vö. Robert MORIZ, „The Sherman Principle in Rhetoric and its Restrictions”, *Popular Science Monthly* 63, October (1903): 534–542.

⁹ Például George Udny YULE, „On Sentence-Length as a Statistical Characteristic of Style in Prose: With Application to Two Cases of Disputed Authiorship”, *Biometrika* 30. 3–4. sz. (1939): 363–390; Carrington Bonsor WILLIAMS, „A Note on the Statistical Analysis of Sentence-Length as a Criterion of Literary Style”, *Biometrika* 31. 3–4. sz. (1940): 356–361.

¹⁰ DEME László, *Mondat szerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 164.

Fejes rövidebb mondatai személytelen, referatív előadásmódjához illeszkednek, míg Németh Lászlót a hosszabb mondatok jellemzik.¹¹

Zsilka Tibor a próza „lirizálódásának” folyamatát igyekszik adatokkal alátámasztani *Stilisztika és statisztika* című könyvében. Állítása szerint az epika a huszadik századra szubjektívebbé vált és a lírai ritmizáltság felé közelít. A ritmus létrehozásához viszont rövid egységekre van szüksége az íróknak, hogy azokat könnyebben tudják kombinálni és egy mintázatba rendezni – ennek megfelelően a szavak és mondatok rövidülésére hívja fel a figyelmet.¹² A mondatok vizsgálatakor négy szerzőnek egy-egy novellájára támaszkodik. Megállapítja például, hogy Krúdy 22–23 szavas mondatainak részletessége még eltér a *Nyugat* rövid mondatos stílusnormájától, amelyet elsősorban Kosztolányi prózapoétikájában vél felfedezni.¹³ Kemény Gábor ugyanakkor Zsilka adataival ellentmondó eredményekre jut Krúdy három regényének és tíz novellájának elemzésekor; a nagyobb korpuszon elvégzett munkája szerint „kevésbé bonyolult, kevésbé zsúfolt Krúdy mondat szerkesztése annál, amilyenek olvasói élményeink – és főképpen a róla szóló irodalom – alapján gondolnánk”.¹⁴

Ezek a tanulmányok nagyon izgalmasan ötvözik a statisztikai eljárásokat az interpretatív mozzanatokkal. Ugyanakkor korlátaik is szembetűnnek. A vizsgált korpuszok méretéből és az emberi számítások pontatlanságából adódik, hogy bár objektívnek tűnnek a bemutatott elemzések, a belőlük levont következtetések a kevés adat miatt sok spekulációt tartalmaznak. Erre mutattak rá Kemény Gábor eredményei is Zsilka Tibor munkája kapcsán; miközben Kemény maga is csak 4, átlagosan 13 500 szót tartalmazó szövegegységet vizsgál. Manapság a szoftveres elemzés éppen ennek kiküszöbölését ígéri, hiszen digitális eszközökkel szinte korlátlan számú és teljes szövegek számítása végezhető el. Az alábbi kutatást is ez motiválja, amikor szövegek átlagos mondathosszúságát az *R Studio* nevű programkörnyezetben számítja ki. Miközben a vizsgált szövegek száma – sajnos – korántsem nevezhető korlátlanoknak: mint minden statisztikai elemzés esetében, a korpusz kiépítésekor egyszerre több szempontot kellett figyelembe vennem.

A kutatás a magyar regény történetére vonatkozik. György Lajos munkája szerint 1730-tól 1830/40-ig tart a magyar regény kialakulása, vagy előtörténete,¹⁵ és ezt a korszakolást veszi át Labádi Gergely is a korai magyar regény adatbázisának létrehozásakor.¹⁶ „Az ekkor megalapozódó új [prózai] műfaj azonban eltér attól, amit

¹¹ *Uo.*, 136.

¹² ZSILKA Tibor, *Stilisztika és statisztika* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 76, 84–85.

¹³ *Uo.*, 79.

¹⁴ KEMÉNY Gábor, „Prózasztílus-jellemzés kvantitatív módszerrel”, *Magyar Nyelvőr* 133, 2. sz. (2009): 155–196, 170.

¹⁵ GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1941).

¹⁶ LABÁDI Gergely, „A magyar regény adatbázisa”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum: Acta Universitatis Szegediensis* 32, 1. sz. (2016): 11–30.

később, az 1830-as évektől *regényként* határoz meg a korabeli kritika.¹⁷ Éppen ezért a kiforrott magyar regényirodalom kezdetét, az 1830-as éveket jelöltem ki a korpusz kiindulópontjaként. A végpontot Nadas Péter *Párhuzamos történetek* című 2005-ös regénye jelenti, mivel nehéz lenne olyan szempontot találni, amelynek segítségével csupán pár kanonikus mű kiválasztható a történő magyar irodalomból. Kanonikus művekre azért van szükség, mert a 19. század első feléből jóformán csak ezek érhetőek el digitalizált formában, ami így meghatározta a korpusz egészének szerkezetét. Ugyanígy az ebből a korszakból elérhető alkotók száma szabja meg azt is, hogy későbbi időszakokból hány szöveget vettem a kutatásba, mivel arányos időbeli eloszlásra törekedtem. Így minden évtizedből legkevesebb 3, legtöbb 8 szöveg került a korpuszba. Ez összesen 100 regényt és 173 évet, azaz átlagosan 1,7 évenként egy regényt jelent (*1. táblázat*). Szintén az arányosság miatt egy írótól maximum négy, de inkább kevesebb regényt vizsgáltam; ez összesen 58 szerzőt eredményezett, mindegyiknek átlagosan 1,7 regényét.¹⁸ Egy szerzőtől abban az esetben válogattam be négy művet, ha azok között jelentős az időbeli távolság, hogy ezáltal vizsgálható legyen az is, hogy az egyes tendenciákat követi-e az adott alkotó életműve, vagy inkább időszaktól független szerzői „ujjlenyomatokról” beszélhetünk a mondat-hosszúság esetében.

A korpusz összetételét tehát az irodalomtörténeti konszenzuson túl a Magyar Elektronikus Könyvtár és a Digitális Irodalmi Akadémia adatbázisai határozták meg. Mivel egyik sem érvényesít határozott irodalomtörténeti koncepciót a digitalizáció során, ezért fordultam a Takács Emma (Digitális Bölcsészeti Központ) által egy nemzetközi projekt keretében összeállított regénykorpuszhoz, amely az 1850 és 1920 között megjelent magyar nyelvű prózairodalomból válogat,¹⁹ valamint az Akadémia Kiadó *Magyar irodalom* című kézikönyvéhez. Az utóbbiban említett szerzőket és műveket igyekeztem bevenni a kutatásba, melyet egy-két népszerű szerzővel egészítettem még ki (például Rejtő Jenő, Gárdonyi Géza). Újabb szövegek digitalizációja és egy nagyobb, megbízható adatbázis kiépítése elsődleges feladata a hazai irodalomtudománynak; meglehet, a most bemutatott eredmények is árnyalhatók egy szélesebb körű vizsgálat során. A statisztika alapvető belátása, hogy minden eredmény a feldolgozott adatok közti viszonyt mutatja, és csak bizonyos számú adat felett tekinthető ez a viszony reprezentatívnak. A vizsgált 100 regény semmiképpen sem elegendő ahhoz, hogy a magyar prózairodalom egészére nézve biztos követ-

¹⁷ SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor, „A klasszikus magyar irodalom (kb. 1750-től kb. 1900-ig)”, in GINTLI Tibor, főszerk., *Magyar irodalom* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 313–641, 370.

¹⁸ Azokat a regényeket kivettem a korpuszból, amelyek kirívó értékeket mutattak, így a kapott grafikonokat torzították; ilyen például Krasznahorkai László *Háború és háború*, vagy Esterházy Péter *Függő* című regénye.

¹⁹ A projekthez lásd, hozzáférés: 2020.03.18, <https://www.distant-reading.net/eltec/>, a magyar nyelvű adatbázis, hozzáférés: 2020.03.18, <https://github.com/COST-ELTeC/ELTeC-hun>.

keztetéseket vonhassunk le, inkább egy ma élő kánonra és a kanonikus szövegek történeti alakulására láthatunk rá általuk.

1. táblázat. A vizsgált korpusz

Szerző	Cím	Év
Fáy András	<i>A Bélteky-ház</i>	1832
Gaál József	<i>Szirmay Ilona</i>	1836
Jósika Miklós	<i>Abafi</i>	1836
Eötvös József	<i>A karthauzi</i>	1842
Eötvös József	<i>A falu jegyzője</i>	1845
Nagy Ignác	<i>Magyar Titkok</i>	1845
Jósika Miklós	<i>Diamante</i>	1846
Eötvös József	<i>Magyarország 1514-ben</i>	1847
Kemény Zsigmond	<i>Gyulai Pál</i>	1847
Kuthy Lajos	<i>Hazai rejtelmek</i>	1847
Jókai Mór	<i>Egy magyar nábob</i>	1854
Kemény Zsigmond	<i>Szerelem és hiúság</i>	1854
Podmaniczky Frigyes	<i>Az alföldi vadászok tanyája</i>	1854
Fáy András	<i>Jávor orvos és szolgálója, Bakator Ambrus</i>	1855
Vas Gereben	<i>Nagy idők, nagy emberek</i>	1856
Gyulai Pál	<i>Egy régi udvarház utolsó gazdája</i>	1857
Kemény Zsigmond	<i>A rajongók</i>	1858
Vadnai Károly	<i>A kis tündér</i>	1860
Vas Gereben	<i>Életunt ember</i>	1863
Jókai Mór	<i>A köszívű ember fiai</i>	1869
Jókai Mór	<i>Az arany ember</i>	1872
Toldy István	<i>Anatole</i>	1872
Beöthy Zsolt	<i>Kálodzy Béla</i>	1875
Asbóth János	<i>Álmok álmodója</i>	1878
Gozsdu Elek	<i>Köd</i>	1882
Rákosi Jenő	<i>A legnagyobb bolond</i>	1883
Tolnai Lajos	<i>A polgármester úr</i>	1885
Bródy Sándor	<i>Faust orvos</i>	1888

Szerző	Cím	Év
Jókai Mór	<i>Sárga rózsza</i>	1893
Justh Zsigmond	<i>A pénz legendája</i>	1893
Bródy Sándor	<i>Hófehérke</i>	1894
Mikszáth Kálmán	<i>Új Zrínyiász</i>	1898
Gárdonyi Géza	<i>Egri csillagok</i>	1901
Gárdonyi Géza	<i>A láthatatlan ember</i>	1902
Herczeg Ferenc	<i>Szelek szárnyán</i>	1905
Móricz Zsigmond	<i>Sárarany</i>	1910
Mikszáth Kálmán	<i>A fekete város</i>	1911
Móricz Zsigmond	<i>Az Isten háta mögött</i>	1911
Kaffka Margit	<i>Színek és évek</i>	1912
Krúdy Gyula	<i>A vörös postakocsi</i>	1913
Kaffka Margit	<i>Hangyaboly</i>	1917
Herczeg Ferenc	<i>Az élet kapuja</i>	1920
Kosztolányi Dezső	<i>Nero, a véres költő</i>	1921
Krúdy Gyula	<i>Hét bagoly</i>	1922
Móricz Zsigmond	<i>Légy jó mindhalálig</i>	1922
Bródy Sándor	<i>Rembrandt</i>	1925
Kosztolányi Dezső	<i>Aranysárkány</i>	1925
Kosztolányi Dezső	<i>Édes Anna</i>	1926
Szomory Dezső	<i>A párizsi regény</i>	1929
Gelléri Andor Endre	<i>A nagymosoda</i>	1931
Tamási Áron	<i>Ábel a rengetegben</i>	1932
Karinthy Frigyes	<i>Utazás a koponyám körül</i>	1937
Szerb Antal	<i>Utas és holdvilág</i>	1937
Rejtő Jenő	<i>A tizennégy karátos autó</i>	1940
Móricz Zsigmond	<i>Árvácska</i>	1941
Füst Milán	<i>A feleségem története</i>	1942
Márai Sándor	<i>A gyertyák csonkig égnek</i>	1942
Déry Tibor	<i>A befejezetlen mondat</i>	1947
Határ Győző	<i>Héliáne</i>	1947
Németh László	<i>Iszony</i>	1947
Déry Tibor	<i>Felelet</i>	1952

Szerző	Cím	Év
Szabó Magda	<i>Freskó</i>	1958
Ottlik Géza	<i>Iskola a határon</i>	1959
Szabó Magda	<i>Az őz</i>	1959
Fejes Endre	<i>Rozsdatemető</i>	1962
Mándy Iván	<i>A pálya szélén</i>	1963
Sánta Ferenc	<i>Húsz óra</i>	1964
Mándy Iván	<i>A locsolókocsi</i>	1965
Mészöly Miklós	<i>Az atléta halála</i>	1966
Sánta Ferenc	<i>Az ötödik pecsét</i>	1966
Kardos G. György	<i>Avraham Bogatir hét napja</i>	1968
Mészöly Miklós	<i>Saulus</i>	1968
Konrád György	<i>A látogató</i>	1969
Sütő András	<i>Anyám könnyű álmot ígér</i>	1971
Kertész Imre	<i>Sorstalanság</i>	1975
Gergely Ágnes	<i>A chicagói változat</i>	1976
Mészöly Miklós	<i>Film</i>	1976
Konrád György	<i>A városalapító</i>	1977
Nádas Péter	<i>Egy családregény vége</i>	1977
Esterházy Péter	<i>Termelési regény</i>	1979
Mándy Iván	<i>A trafik</i>	1979
Spiró György	<i>Az Ikszek</i>	1981
Esterházy Péter	<i>Fuvarosok</i>	1983
Gergely Ágnes	<i>Stációk</i>	1983
Mészöly Miklós	<i>Megbocsátás</i>	1984
Krasznahorkai László	<i>Sátántangó</i>	1985
Nádas Péter	<i>Emlékiratok könyve</i>	1986
Faludy György	<i>Pokolbéli víg napjaim</i>	1987
Szabó Magda	<i>Az ajtó</i>	1987
Kertész Imre	<i>A kudarc</i>	1988
Krasznahorkai László	<i>Az ellenállás melankóliája</i>	1989
Kertész Imre	<i>Kaddis a meg nem született gyermekért</i>	1990
Spiró György	<i>A jövevény</i>	1990
Bodor Ádám	<i>Sinistra körzet</i>	1992

Szerző	Cím	Év
Ottlik Géza	<i>Buda</i>	1993
Závada Pál	<i>Jadвига párnája</i>	1997
Bodor Ádám	<i>Az érsek látogatása</i>	1999
Darvasi László	<i>A könnyemutatványosok legendája</i>	1999
Esterházy Péter	<i>Harmonia caelestis</i>	2000
Nádas Péter	<i>Párhuzamos történetek</i>	2005

2.

Az előkészítést követően az *R Studio* programkörnyezetben a *tokenize*²⁰ csomag segítségével a regényeket mondatokra bontva, majd a bennük lévő szavakat összeszámolva kaptam meg az egyes szövegek átlagos mondathosszúságát.²¹ A korpusz előkészítése során úgy kívántam a szövegeket átalakítani, hogy az azonos formátumok összehasonlíthatóvá váljanak. Ezt az összehasonlíthatóságot azonban több tényező is megnehezíti: ilyen a helyesírás változása (például 19. századi szövegek esetében gyakori az „ahol”, „amikor” stb. kötőszavak külön írott verziója a helyhatározói mellékmondatban: „a hol”, „a mikor”), a párbeszédek jelölése (a narrátori szólamot az olyan esetekben, mint: „– Ez olyan hülye, hogy ketyeg! – mondta egy vastag hang”, a megszólalással egy mondatként kezeltem, ám ha nagy kezdőbetű követi a mondatvégi írásjelet és a szólamváltást, mint: „– A mi tehetségemben áll, azt megteszem. – Biztatá tanácsnokát a bojár”, a narrátori szólamot külön mondatnak számítottam), vagy a zárójeleken belüli mondatok kérdése (ekkor, ha csak egy beékelten mondat szerepel a zárójelen belül, akkor azt a főmondat mondatrészének tekintetem: „... a harsány kamaszhang [A jegyeket kérem!] végre kiszabadította e szégyenletes csapdából...”, ugyanakkor ha több megszólalást tartalmaz a zárójel, akkor azokat külön mondatként számoltam: „meg sem hallotta Schmidtné szavait [Mi van, megsüketült? Hé, Futaki, maga rosszul van?], aki...”). A módszer tehát nem hibátlan, ahogyan semmilyen statisztikai kutatás sem az – amin keresztül a digitális adatfeldolgozás vélt objektivitására is rákérdezhetünk. Beszédés, hogy a két magyar

²⁰ Lincoln A. MULLEN, Kenneth BENOIT, Os KEYES, Dmitry SELIVANOV and Jeffrey ARNOLD, „Fast, Consistent Tokenization of Natural Language Text”, *Journal of Open Source Software* 23, 3. sz. (2018): 655–657, 655.

²¹ Az átlagos mondathosszúságot a mondatok számát a szavak számával elosztva is megkaphatjuk, de a későbbi elemzések és más metrikák szempontjából a jelzett módszer a célravezető. A lefutott kódok a függelékben megadott helyen megtalálhatók, ahogyan az átlagos mondathosszúság betűk számában mért eredményei is.

szegmentáló program, az *emagyar*²² és a *magyarlanc*²³ sem ugyanazt az eredményt adta azonos szövegek esetében, amikor az eredményeimet ellenőriztem. A talán legpontosabb eredményeket kiadó *e-magyar* számaitól átlagosan 0,3 szavas eltérést mutatnak az általam írt kóddal kapott adatok; a legnagyobb különbségek az átlagosan legtöbb szót tartalmazó mondatok esetében mutatkoznak.

A regények átlagos mondathosszúságát egy idővonal mentén a *ggplot2*²⁴ csomag segítségével vizualizáltam. Az adatok eloszlása egyértelmű tendenciát mutat, amit a belőlük kiszámított regressziós (az adatpontokra legjobban illeszkedő²⁵) görbe, azaz az ábrán látható vonal is szemléltet (1. ábra).

Shermannak az angol irodalomra vonatkozó meglátása, miszerint a 19. század végére a mondatok folyamatos rövidülése tapasztalható, a magyar kanonikus regények történetére is érvényesnek tűnik a grafikon alapján. Habár a változás mértéke nem szélsőséges, iránya világosan kirajzolódik. Látható, hogy a változást jelző tendenciavonal a 20. században enyhe emelkedést mutat, bár éppen nem éri el a 19. század első harmadának maximumát – a mondathosszúságok mediánját ábrázolva az emelkedés még kisebb mértékű (2. ábra). Az emelkedés a 1970-es évektől jelentkező hosszú mondatos poétikákkal magyarázható: ekkor jelennek meg olyan kiugró értékek, amelyeket a 19. századi szerzők sem közelítenek meg. Idetartozik a korpusz négy, leghosszabb mondatokkal dolgozó regénye: Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* (46,87 szavas átlagos mondathosszúság), Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* (45,87), Nádas Péter *Emlékiratok könyve* (39,06) és Konrád György *A városalapító* (33,34). A tendenciát mutató görbe azért nem

²² INDIG Balázs, SASS Bálint, SIMON Eszter, MITTELHOLCZ Iván, KUNDRÁTH Péter és VADÁSZ Noémi, „emtsv – Egy formátum mind felett”, in BEREND Gábor, GOSZTOLYA Gábor és VINCZE Veronika szerk. *MSZNY 2019: XV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, 2019), 235–247; VÁRADI Tamás, SIMON Eszter, SASS Bálint, MITTELHOLCZ Iván, NOVÁK Attila, INDIG Balázs, „E-magyar – A Digital Language Processing System”, in *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation* (LREC 2018), 1307–1312; VÁRADI Tamás, SIMON Eszter, SASS Bálint, GERŐCS Máttyás, MITTELHOLCZ Iván, NOVÁK Attila, INDIG Balázs, PRÓSZÉKY Gábor, FARKAS Richárd és VINCZE Veronika, „Az e-magyar digitális nyelvfeldolgozó rendszer”, in *MSZNY 2017: XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport, 2017), 49–60.

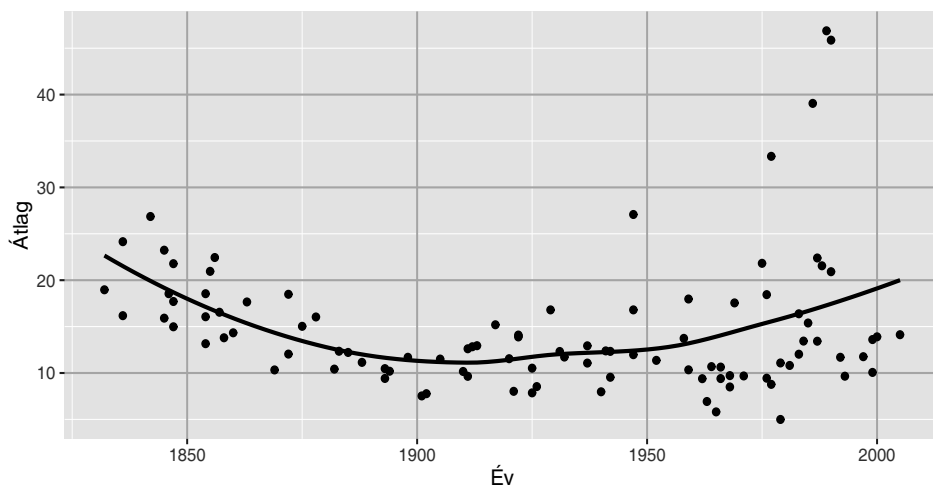
²³ ZSIBRITA János, VINCZE Veronika and FARKAS Richárd, „magyarlanc: A Toolkit for Morphological and Dependency Parsing of Hungarian”, in *Proceedings of RANLP 2013*, 763–771.

²⁴ Hadley WICKHAM, Danielle NAVARRO and Thomas Lin PEDERSEN, *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis* (New York: Springer Verlag, 2016).

²⁵ Ez a görbe olyan becslött értékek alapján jön létre, amelyek y valószínűsített helyzetét adják meg x változóhoz (jelen esetben az évszámokhoz) képest úgy, hogy a becslött értékek és a valódi adatpontok közti különbség minimális legyen. Ennek a függvényszerű viszonyoknak a kiszámítását statisztikai egyenletek segítségével végezzük el, amely műveletek a *ggplot* csomagba implementálva a vizualizáció során futnak le. A használt kód alapbeállítások a *polinomiális regressziós illesztést* (a kódban: „loess”) alkalmazta.

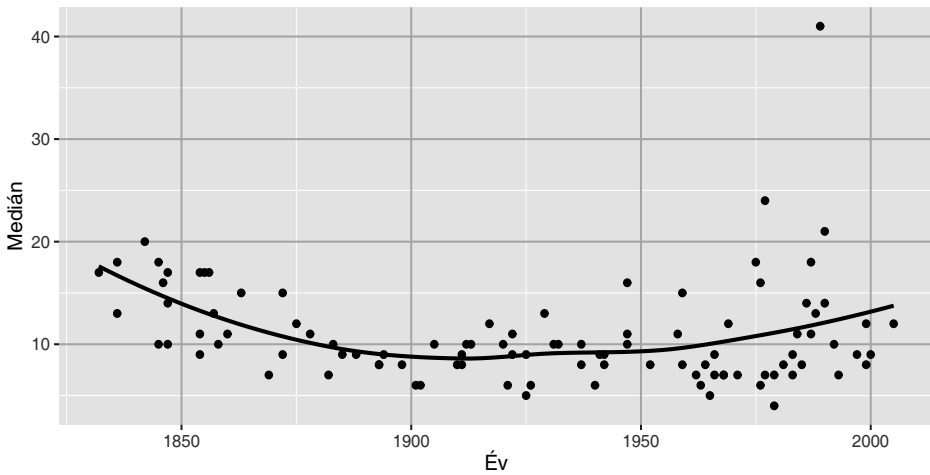
haladja meg a 19. századi maximumot, mert ezek mellett az értékek mellett sok rövid mondatos regény is található ugyanebből az időből (ennek szélsőértékét Mándy Iván jelöli – *A trafik* 5,00-os, *A locsolókocsi* 5,81-os értéket vesz fel, ami nem magyarázható a szövegek terjedelmével, hiszen az utóbbi csupán a 36. legrövidebb darab a korpuszban). Érdekes, hogy így a görbe mélypontja szinte pontosan 1900-ra esik – erre nagy hatással van Gárdonyi Géza két regénye 1901-ből és 1902-ből, amelyek Mándyt követően a legalacsonyabb értékeket mutatják.

1. ábra. Átlagos mondathosszúság (1832–2005)

Ha a 20. század második felében írt kiugró számarányú regények nélkül ábrázoljuk az eredményeket, azaz ha csak 1968-ig terjed a grafikon x tengelye, akkor a mondatok rövidülése még jobban láthatóvá válik (3. ábra). Ez az időszak 72 regényt foglal magában. Határ Győző *Héliáne* című regényét követően (27,07) a legnagyobb értéket Eötvös József *A karthauzi* című regénye (26,9) mutatja, őt Gaál József *Szirmay Ilona* (24,15), Eötvös József *A falu jegyzője* (23,23), valamint Vas Gereben *Nagy idők, nagy emberek* (22,45) című munkája követi. Határ meglehetősen sajátos regényét leszámítva a 10 legnagyobb érték között egy szöveg sem található a 20. századból, a mediánértékeket tekintve pedig az első 8 helyen a 19. század első harmadának szövegei találhatóak (2. táblázat).

2. ábra. Mondathosszúságok mediánja (1832–2005)

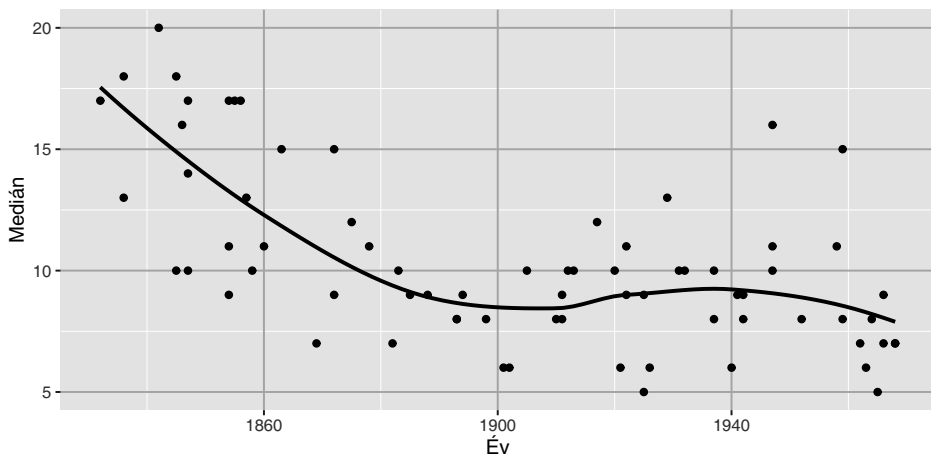
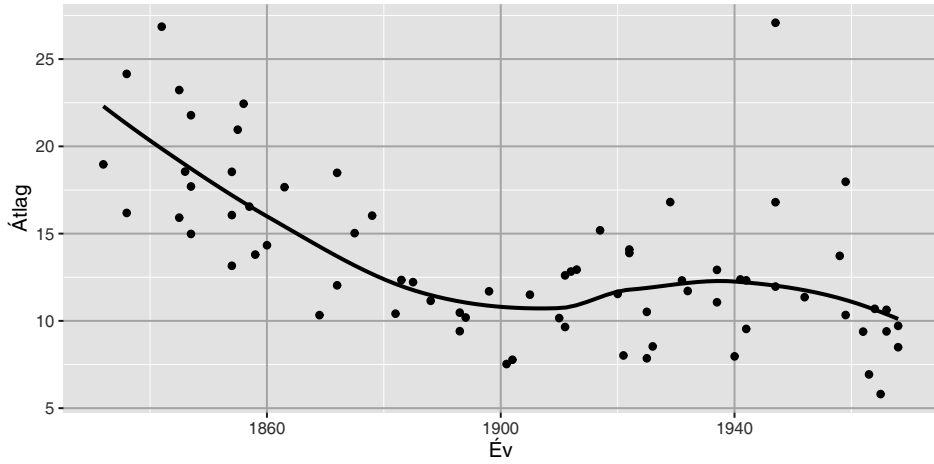

2. táblázat. Mondathosszúságok legnagyobb mediánja, 1832–1968

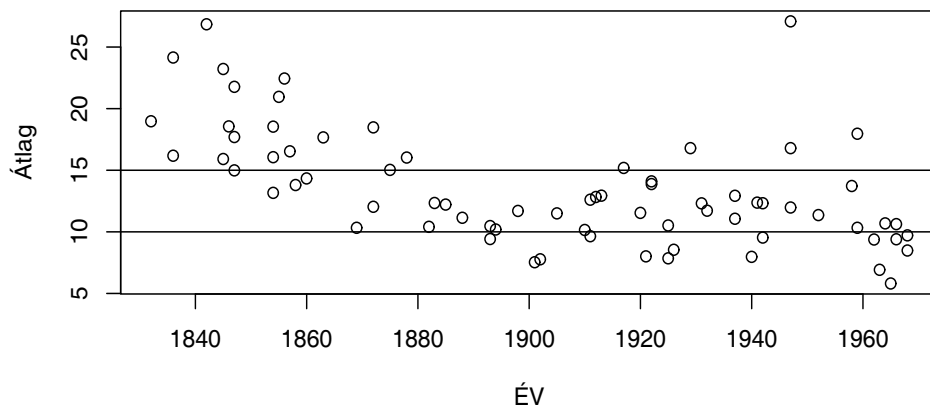
Szerző	Cím	MedianSL
Eötvös József	<i>A karthauzi</i>	20
Gaál József	<i>Szirmay Ilona</i>	18
Eötvös József	<i>A falu jegyzője</i>	18
Vas Gereben	<i>Nagy idők, nagy emberek</i>	17
Eötvös József	<i>Magyarország 1514-ben</i>	17
Fáy András	<i>Jávor orvos és szolgája, Bakator Ambrus</i>	17
Fáy András	<i>A Bélteky-ház</i>	17
Podmaniczky Frigyes	<i>Az alföldi vadászok tanyája</i>	17

Ez az eloszlás más módon is szemléltethető; például, ha a 15 és 10 szavas mondatértéket jelöljük a grafikonon egészen (4. ábra). Így az ábrát három régióra osztjuk (<10 , $10-15$, $15<$), ami megkönnyíti az adatok összehasonlítását. Ekkor tűnik ki például, hogy kezdetben a regények átlagos mondathosszúsága alig megy 15 szó alá, majd évtizedekig nem megy efölé; míg csupán csak a 19. század legvégétől kezdődően csökkennek 10 szó alá a regényekhez rendelt értékek.

3. ábra. Mondathosszúság (1832–1968), átlag és medián

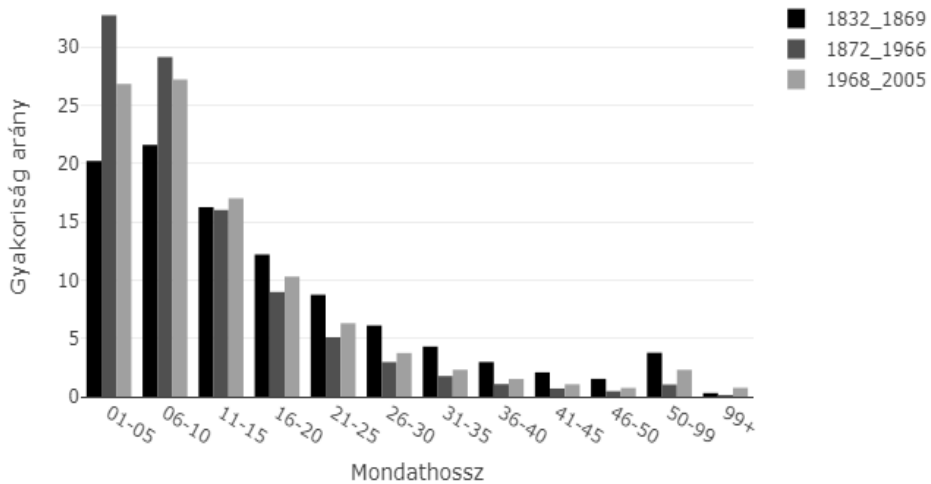
4. ábra. Átlagos mondathosszúság (1832–1968)

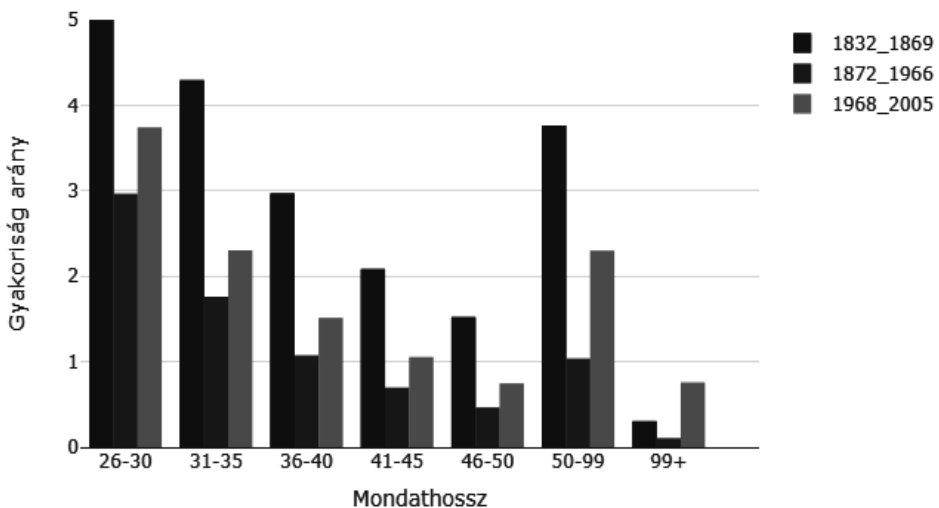
Az egyes mondathosszúságok eloszlását (azaz, hogy n szavas mondatokból hány darab található arányosan egy szövegben, vagy szövegegyüttesben) az *R Studio plotly*²⁶ csomagjának segítségével jelenítettem meg. Az átlagos mondathosszúságokat a korpusz egészén bemutató ábrán három szakasz különíthető el: a kezdeti magas értékek (1832–1869), a grafikon nagy részét kitevő alacsonyabb értékek (1872–1968) és a tendenciagörbe újbóli felívelésének (1969–2005) időszaka. Az eloszlást mutató grafikonon (5. ábra) azt szemléltettem, hogy ezekben az időszakokban arányosan milyen súllyal szerepelnek bizonyos számú mondatok – itt 5 szavanként tűnt hasznosnak a mondathosszúságok csoportosítása (tehát az 1–5 szót tartalmazó mondatok egy kategóriát alkottak, ezt követte a 6–10 szavas mondatok kategóriája, stb.), illetve külön csoportot alkotnak az 50-től 100 szóig terjedő, illetve a 100, vagy annál több szót tartalmazó mondatok is. A grafikon azt mutatja, hogy a 15-nél kevesebb szót tartalmazó mondatok a középső időszakban a leggyakoribbak; 15 és 100 szó között minden kategóriában az első időszakhoz rendelt értékek a legmagasabbak (a 25 szó feletti szakaszt külön grafikonon is ábrázoltam, hogy egy kifejezőbb ábrát kapjunk, ahol a kiugróan magas értékek nélkül jobban szemléltethetők az egyes csoportok közti különbségek – [6. ábra]), míg 100 szó fölötti mondathosszúság egyértelműen a harmadik szakaszra jellemző, ahol így inkább a kiugróan hosszú mondatok nagy számát regisztrálhatjuk.

²⁶ CARSON SIEVERT, *Interactive Web-Based Data Visualization with R, plotly, and shiny* (London: Chapman and Hall, 2020).

5. ábra. Mondathosszúságok arányos eloszlása évcsoportok szerint (1832–2005)

6. ábra. 25-től 50 szóig terjedő mondathosszúságok arányos eloszlása évcsoportok szerint (1832–2005)

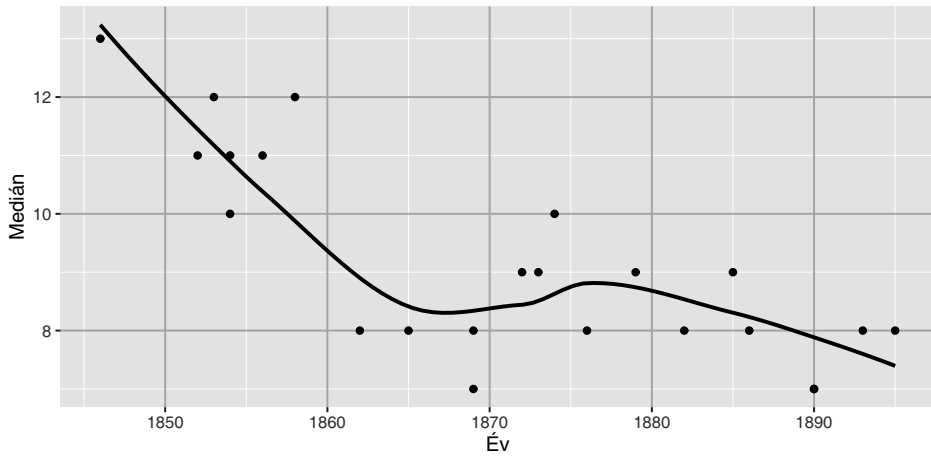
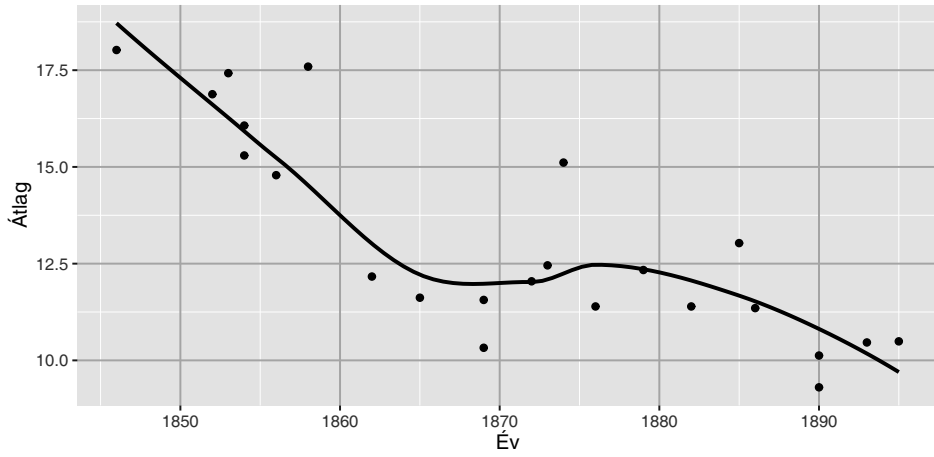
A tizenkilencedik századi tendenciák tehát egyértelműen kirajzolódnak a korpusz szövegei alapján (mind az átlag, mind a medián, mind az eloszlás erre enged következtetni). Érdekes megfigyelni, hogy Jókai Mór négy regényének értékei is követik a jelzett rövidülést. Hosszú életének és termékeny irodalmi pályájának köszönhetően esetében

különösen jól vizsgálható, hogy a mondathosszúság állandó szerzői kézjegynek tekinthető, vagy pedig az alkotóra is érvényesek a feltárt időbeli mozgások. Ezért külön grafikonon ábrázoltam Jókai 23 regényét (7. ábra), amelyek közül az 1846-os *Hétköznapiok* a legkorábbi és az 1895-ös *A kráó* a legkésőbbi alkotás. Igyekeztem a köztük lévő ötven évből arányosan választani regényeket (3. táblázat). Ezek alapján tisztán kirajzolódik az eddig is megfigyelt csökkenő tendencia, mely azt mutatja, hogy a mondatok hosszúsága nem a szerző személyének, hanem a megírás idejének függvényében alakul.

3. táblázat. Jókai-regények

Cím	Év	Hossz	Átlagos mondathosszúság
<i>Hétköznapiok</i>	1846	67 001	17.81734
<i>A kétszarvú ember</i>	1852	31 808	16.86017
<i>Török világ Magyarországon</i>	1853	98 036	17.79993
<i>Egy magyar nábob</i>	1854	134 717	16.38966
<i>Kárpáthy Zoltán</i>	1854	128 178	15.77274
<i>A régi jó táblabírák</i>	1856	103 954	14.98933
<i>Az elátkozott család</i>	1858	65 874	17.81958
<i>Az új földesúr</i>	1862	80 200	12.46705
<i>Mire megvénülünk</i>	1865	103 625	11.97008
<i>A köszívű ember fiai</i>	1869	141 021	10.54964
<i>Szerелеm bolondjai</i>	1869	104 161	11.77782
<i>Az arany ember</i>	1872	144 144	12.03139
<i>Eppur si muove</i>	1873	179 739	12.88047
<i>A jövő század regénye</i>	1874	217 861	15.58250
<i>Az élet komédiásai</i>	1876	151 587	11.55668
<i>Rab Ráby</i>	1879	119 412	12.96429
<i>Szeretve mind a vérpadig</i>	1882	143 637	12.20780
<i>A cigánybáró</i>	1885	22 844	13.15199
<i>Fekete gyémántok</i>	1886	120 685	11.53647
<i>A tengerszemű hölgy</i>	1890	70 569	10.66863
<i>Gazdag szegények</i>	1890	65 917	9.73232
<i>Sárga rózsza</i>	1893	25 437	10.57588
<i>A kráó</i>	1895	25 504	10.34264

7. ábra. Jókai 23 regényének mondathosszúsága, átlag és medián

3.

Milyen folyamatok állhatnak a kirajzolt tendencia mögött? Az egyik legkézenfekvőbb magyarázat, hogy a 19. század közepétől egyre kevésbé hat az a poétikai-retorikai hagyomány, amely hosszú időre meghatározta az írásbeliséget és a magyar prózairodalmat. Ez tükröződik a szépirodalmi szövegek retorikusságán túl a korai irodalomelméletekben, azaz az irodalom oktatása során felhasznált kézikönyvekben és tankönyvekben is. A 19. századig az oktatás elsősorban az egyházi iskolák, valamint a főúri magánnevelés kontextusában zajlott, hatóköre korántsem terjed ki a népesség egészére. A főúri és az egyházi oktatást pedig egyaránt a latinos műveltségen alapuló retorikus-humanisztikus megközelítés határozta meg.²⁷

A retorikai szabályok által meghatározott írásktatás mindenekelőtt *imitatiót* jelentett – elsősorban Cicero, Quintilianus és Sallustius munkáinak és az általuk alkalmazott technikák követését, utánzását. Erre lehet példa az egyházi iskolákon belül is kiemelkedő hatású, a magyar művelődéstörténetet hosszú ideig meghatározó jezsuita képzés tanrendje, amely Cyprianus Soarius *Három könyv a retorika művészetéről* című, ciceroiánus munkáját tette kötelezővé a rend számára évszázadokon keresztül.²⁸ Ennek öt fejezetéből három a körmondatok (*periodusok*) felépítését tárgyalja. A körmondat itt nem feltétlenül az többszörösen összetett mondatok mai jelentésére vonatkozik, hiszen léteznek egy, vagy kéttagú periodusok is, de a tankönyv mindenképpen komoly figyelmet fordít a tagmondatok elrendezésének, logikai viszonyának kérdésére, valamint az érvelés és a díszítettség kettős igényének megvalósítására.²⁹ A Soarius-tankönyv egészen a 18. század végéig a jezsuita retorikaoktatás alapjának tekinthető, az azt aktualizáló Le Jay-féle tankönyv is első helyen tárgyalja a „ciceroi körmondatok szerkesztésének módját”.³⁰ Ugyanez figyelhető meg a protestáns iskolák képzésében is, amelyben Pécseli Király Imre 17. századi munkája jelentette az irodalomtanítás alapját, benne a *periodus* (a teljes körmondat), a *comma* (a vessző által elválasztott közbevetés) és a *colon* (az önmagukban értelmes, de mégsem befejezett tagok sorrendje) részletes tárgyalásával.³¹

²⁷ „A kora újkor irodalmi igényességgel készült szövegei – mind a latinul, mind a vulgáris nyelveken írottak – köztudottan a retorika szabályai szerint szerveződtek, minthogy az antikvitásban magas szintre emelkedett görög-római hagyomány (*hé rhétoriké tekhné*) új virágkorát élte, s ez határozta meg a beszédművészet formálódását [...] ez a stúdium volt (a filozófia mellett) a korai újkor legátfogóbb, legtagoltabb és legnagyobb hatású oktatási szisztémája, s így az irodalmi igényességgel létrehozott szövegek legfőbb szervező elve is.” BITSKEY István, „Bevezetés”, in BITSKEY István szerk. *Retorikák a barokk korból* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004), 7–13, 7.

²⁸ BITSKEY, „Retorikák a barokk kori Magyarországon”, in Uo., 243–275, 243.

²⁹ Cyprianus SOARIUS, „Három könyv a retorika művészetéről”, ford. MIKÓ Gyula, in Uo., 31–59.

³⁰ BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 81.

³¹ Uo., 20.

Mindez csak a 19. század közepére, az állami oktatás tényleges megszervezésével változik meg, habár már a 18. század végére megfogalmazódott az egyházi iskolák háttérbe szorításának és az egységes állami oktatás létrehozásának igénye. Ennek célja az állam életében és a bürokráciában jártas, hasznos állampolgár létrehozása és ellenőrzés alá vonása volt (ahogyan az egyházi oktatás is a vallásos embert kívánta megalkotni).³² Ennek jele a jezsuita rend 1773-as feloszlata, valamint az 1777-es *Ratio Educationis* elfogadása is, amely a Habsburg Birodalom egészére érvényes oktatási tervet jelentett. A *Ratió*ban foglaltak azonban a gyakorlatban kevésbé valósultak meg, és ugyan a század során a praktikus, világi ismeretek is egyre inkább részét képezték a különböző iskolák tananyagának, a magyar iskolarendszer valódi reformjára és a tankötelezettség bevezetésére nem került sor. Átfogó és széles körű reformot csak az Eötvös-féle, 1868. évi népiskolai törvény hozott, ekkor már egyértelműen a Habsburg-udvartól független (és más nemzetiségeket magába olvasztó), magyar nyelvű iskolázottság igényével fellépve. Esetünkben ez két szempontból fontos: egyrészt megkezdődik a népesség nagy fokú alfabetizációja, amely egy nemzeti nyelven olvasó tömeg létrejöttét eredményezte, megteremtve a folyóirat-kultúra és az irodalomfogyasztás 19. század végi alapjait. Másrészt az oktatás tömegessé válásának következtében az irodalomoktatás már kevésbé latin szerzők *imitatióját* jelentette. Az elsődleges cél, az írni-olvasni tudás; a diákok szövegeiket saját élményeik és magyar nyelvű ábécés-, illetve olvasókönyveik alapján hozzák létre, melynek során leginkább grammatikai és nem retorikai szabályoknak kellett megfelelniük,³³ és később a hosszabb fogalmazásaikat sem az antik szerzők mintájára kellett megalkotniuk.

A 19. század elején viszont még a retorikai hagyomány határozza meg a magyar oktatást és prózairodalmat. Ennek a hagyománynak, mint láttuk, központi részét képezi a gondosan megformált összetett mondatok létrehozása, ami a kor szépprózai munkáinak mondatszerkesztésében is tetten érhető. Ugyanakkor a hosszú mondatoknak történetileg különböző variációi különíthetők el. A 19. század első harmadának romantikus körmondatai bizonyos szempontból szakítanak a korábbi időszakok klasszicizáló, bonyolult összetettségével,³⁴ és az erős retorikai szerkesztettség inkább horizontális elrendezésükben nyilvánul meg. Ebben a struktúrában

³² Vö. BALOGH Gergő, „Gondolkodás és beszéd, írás és olvasás kultúrtechnikái a magyar népiskolai oktatásban, 1869–1925”, *Irodalomtörténet* 98, 2. sz. (2017): 252–276, 271.

³³ Dr. MÉSZÁROS István, FLECKENSTEINNÉ dr. CSERVENKA Júlia, ADAMIKNÉ Dr. JÁSZÓ Anna és Dr. KÖNYVES-TÓTH Lilla, *A magyar olvasástanítás története: Az olvasásról az olvasásért: az élő ábécé* (Budapest: Osiris Tankönyvek, 2001), 141. Idézi BALOGH, „Gondolkodás és beszéd...”, 273.

³⁴ „Deákos-nemesi vagy inkább klasszikus stílusnak nevezem azt a speciális körmondatosságot, amely végső elemzésben a reneszánsz korában fejlődött ki Magyarországon, először a 15. század második felében neves humanisták: főpapok és politikusok leveleiben, bevezetéseiben, önálló értekezéseiben, a 16. századtól pedig át-tevődött magyar nyelvű prózairodalmunkba.” HERCZEG Gyula, „Eötvös körmondatai”, *Magyar Nyelvőr* 77, 1–2. sz. (1953): 56–71, 59. Vö. V. RAISZ Rózsa, *Szövegszerkezet és stílus Márai Sándor kispőzai műveiben* (Eger: Liceum Kiadó, 2008), 63.

az azonos szinten lévő tagmondatok egymásra következése adja a mondat ritmusát és készíti elő a rövidebb zárlatot. Így a korábban használt körmondatosság grammatikai és logikai komplexitását egy jól követhető, könnyebben befogható szerkezet váltja fel. Míg korábban jellemzően az egymásból következő alárendelések láncolata adott ki egy gondolati ívet, addig a romantikus körmondat az azonos tagmondatok halmozásán keresztül ír le egy állapotot, vagy készít elő egy következtetést.

„Ép ez a stílus volt az, ép ez a körmondatosság, amely az akkori olvasókat érzelmileg és értelmileg megrázta, és az esztétikai élvezetet képes volt bennük felkelteni. A rövid mondatos alkotásokra valószínűleg sokkal kevesebb megfigyeléssel tekintettek volna, sokkal kevesebb lelki emóciót találtak volna benne, mint a körmondatosságban.”³⁵

A korpuszban szereplő 19. századi szerzők közül több alkotóra is jellemző ez az eljárás: a mondatrészek és tagmondatok párhuzamos elrendezése, azaz az olvashatóság és érthetőség igénye a mondat hosszának fenntartása mellett. Ennek a stílusnak legjelentősebb képviselője a magyar–német kettős anyanyelvű Eötvös József, akinek körmondatai a párhuzamosan építkező mellékmondatokból és az azt követő rövidebb főmondatból állnak.³⁶ Ahogy az *A karthauzi* leghosszabb, 226 szóból álló mondatán is látható:

„S ha végre lelkében az ambíció nagy átka támadott fel, ha itt e diadalív alatt, hol annyi proletárius név áll, e város körében, hol minden utcakő egy dicső tett emléke, nem tudná, nem akarná átlátni, hogy a nép, mely győzött, győzedelmes gladiátorként ismét börtönébe záratik; hogy a diadalíven nincs hely új nevekre, s korunk, a legnagyobb század utódja, csak arra derült fel, hogy a nagy emlékekről letörölje az írást, nem hogy újat írjon reájok; ha a szegény mind ezt nem akarná átlátni, ha cselekedni akarna, mint ősei cselekedtek, egy nemzetért élni, mint ők s e földön, hol boldog nem lehet, legalább egy nagy sírt hagyni maga után: s végre át kell látnia, hogy a világért semmit sem tehet ő, ki bemenetelt koldulva állong kapuinál, hogy végzete földön csúszni s tapostatni, s ha végre mint repkény egy más erősebbre felfonhatná magát, ismeretlenül eltűnni ágai közt az erősebbnek, bár ő vete árnyékot helyette; ha vérével áztathatná a földet, csak hogy nyomát hagyhassa tekéjén: s végre látja, hogy hasztalan fáradozott, mert az emberi nem nem szívesen tanul új neveket; s míg azt, ki a társaság magasabb fokán állva csak hozzá leereszkedik, már repülni látja s tapsolva éljent kiált, az ezer emelkedőkről megfélemedezik; ha átlátja, hogy a dicsőség szükség jó ruhában, egy kis aranyhímzéssel, halni a

³⁵ Uo., 58.

³⁶ Ennek részletes elemzését és tipologizálását lásd: HERCZEG, „Eötvös körmondatai (Folytatás)”, *Magyar Nyelvőr* 77, 3–4. sz. (1953): 165–179.

hazáért, ha rongyokba temetve felejtetni nem akarunk; ha mindünnen elébe hangzik: jaj neked szegény! e föld, mely kenyeret nem ada, neked hírt adni nem fog: oh akkor marad-e még a szerencsétlennek reménye e világon?”³⁷

Az egész mondat egyetlen retorikai kérdés kibontása, ahol maga a kérdés csak az utolsó tagmondatban hangzik el. Ezt nyolc darab anaforikus, egymással mellérendelő viszonyban álló, feltételes jelentéstartalmú mellékmondat („ha...”) vezeti fel, amelyek maguk is többszörös összetételekből állnak, és amelyekben az egész körmondat struktúrája ismétlődik meg: a mellérendelő tagmondatok azonos mellékmondatokkal történő bővítése bontja ki egy-egy egység gondolati ívét („e diadalív alatt, hol [...] e város körében, hol”, „nem tudná, [...] hogy a nép [...] hogy a diadalíven [...] s korunk [...]” stb.).

Az összetett mondatoknak más, kevésbé szerkesztett változata is megvalósult a korszakban. Vas Gereben *Nagy idők, nagy emberek* című regényében például az azonos mellékmondatok párhuzamossága mellett meglepő hasonlatok és népies közmondások ékelődnek az amúgy is terjedelmes, logikailag kevésbé zárt összetételekbe. Eötvös körmondatai egy hosszabb előkészítő és egy rövidebb lezáró szakaszból állnak, ilyen szabályosság Vas esetében kevésbé érvényesül. Mondataiban nem egy állapot részletes retorikai kifejtését látjuk, hanem a cselekményelemek halmozását, amelyek viszont gyakran csattanót készítenek elő. Az alábbi mondatban fél év is eltelik:

„Az angol kéré a herceget, írná föl neki a papírra tisztán a mondott szavakat, – mit az készséggel teljesített; aztán az angol utána ment Ferencnek, kezét szorított vele, – elment, s dacára annak, hogy eddig majdnem mindennapi vendége volt a hercegnek, fél esztendeig feléje sem jött; de máshova sem ment, hanem a szobát bújta egész nap, cselédei senkit nem eresztének be hozzá, – s már majdnem híre futamodott, hogy megbolondult; mert naponkint délelőtt, délután egy pörge bajuszos ember jó hozzá, – s mikor az elmegy, Bowring úr tág torokkal beszél mindenfélét, de egyik cselédje sem érti, mit beszél; s a cselédek már néhányszor rajt akartak törni abban a gondolatban, hogy megőrült; de midőn az ajtó kinyílik, Bowring úr ábrázatján a bolondulásnak semmi jele sem látszik, – kivéve, hogy bajusza nőtt, sőt hat hónap múlva elhagyja a lakást, és egyenesen az Üri-utca 58-ik számú házig megy, hol a

³⁷ A regény esetében nem igazán beszélhetünk „eredeti” szövegváltozatról – ennek kapcsán lásd: GÁNGÓ Gábor, „Megjegyzések Eötvös József A karthauzi című regényének szöveg hagyományáról”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 103, 3–4. sz. (1999): 369–375. A MEK-en elérhető szöveg sokban különbözik a Gángó Gábor által sajtó alá rendezett, 1996-os kiadástól, amely a regény legelső kiadását veszi alapul. Az idézett szövegrészt itt több mondatban olvashatjuk, bár ez minden bizonnyal a népszerű kiadásnak az olvasásfolyamat könnyítésére irányuló törekvésével áll összefüggésben.

hercegnél bejelenteti magát, mint egy magyarországi, s a herceg nagyot néz, midőn Bowring úr tiszta magyarsággal azt mondja:

– Ha a herceg akarja, kész vagyok elmenni oda, hol az emberek még most is napot imádnak, s nem tudják elgondolni, *miképpen élhet meg ennyi ember a nagy házakban anélkül, hogy meglássa, mikor az isten napja fölkel, meg mikor lenyugszik.*³⁸

Az idézetet a lefuttatott kód két mondatra bontotta fel, elkülönítve a narrátor és a szereplői szólamot – megítélésem szerint helyesen (itt a kód akkor kezelte a két részt egy mondatként, ha sortörés nélkül követte a kettőspontot a szólamváltás). Az első mondat így is a regény leghosszabbja, 160 szóval. Fontosabb látni, hogy Vas Gereben hosszú mondatában nem érvényesül az elrendezés fent látott szigorú elve, összetételét elsősorban az anekdotikus hatás, a csattanó motiválja. Ebben a szerkezetben a korabeli próza ironikus humorának az alapját ismerhetjük fel, ami összefüggésben állhat a szövegek megjelenési körülményével is.

A század közepének legsikeresebb írói – mint Vas vagy Jókai – ugyanis egyre inkább folyóiratokban publikálják regényeiket, és stílusukat is azok logikájához igazítják. Jókai Mór munkássága nem függetleníthető a sorozatokban publikált tárcaregények műfajától,³⁹ amely a század második felére az elsődleges megjelenési formájává válik a magyar prózairodalomnak. Az íróvá válás során a nemesi életformára alapozott modell helyett az újságíróskodás vált általánossá.⁴⁰ Eötvös ebben a folyamatban kevésbé fontos szerepet játszott, és „gyakran tett rosszálló megjegyzéseket báró Kemény Zsigmondra, aki szerinte csupán a pénzkereseti lehetőség miatt csapott fel újságírónak”.⁴¹

A folyóiratok számának és az egyes újságok példányszámának emelkedése a kiegyezéstől kezdve folyamatos.⁴² A nyomdatechnikai fejlesztések (úgy mint a század elején a festékező hengerek, vagy a mechanikus gyorssajtó,⁴³ a század második felében pedig a rotációs gépek, valamint – mindenekelőtt – az öntőgép és a szedőgép

³⁸ A MEK szövege a regény 1863-as kiadásával megegyezik (eltekintve a „herczeg”, „Ferencznek”, „Bowring úr” stb. archaizmusoktól). Vas Gereben, *Nagy idők, nagy emberek* (Pest: Emich Gusztáv tulajdona, 1863).

³⁹ HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei* (Budapest: Ráció Kiadó, 2014).

⁴⁰ SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor, „A klasszikus magyar irodalom...”, 433.

⁴¹ BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet* (Budapest: Haza és Haladás Alapítvány, 1993), 47. Kemény Zsigmond regényeinek átlagos mondathosszúsága egyértelműen elmarad kortársaitól.

⁴² A sajtótermékek számáról és működéséről összefoglalót ad: BENGÍ László, *Az irodalom színterei: Irodalom és sajtó összefüggésrendszere a 20. század első évtizedeiben* (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 52–59.

⁴³ NOVÁK László, *A nyomdászat története*. V. könyv (Budapest: Világosság Könyvnyomda Részv. Társ., 1928).

kombinációja)⁴⁴ lehetővé tették a sajtó mint tömegmédiium kialakulását és a termelés növelését,⁴⁵ egyúttal meghatározták a termék megjelenését is. A fametszetes illusztrációk mellett az 1860-as évekre meghonosodott a sajtógrafikus szakma is Magyarországon, valamint elterjedté vált a háromhasábos szedéstükör alkalmazása (legelőször a *Jelenkor* esetében 1836-ban).⁴⁶ A lapok fizikai megjelenése és a termelés felgyorsult üteme, valamint a létrejövő műfajok (tárcaregény) egyaránt stílusbeli változásokat eredményeznek és a mondatok rövidülését vonhatják maguk után. Az újságok terén a század második felének

„fontos jelensége az a vizuálisan is nyomon követhető folyamat, amint a hosszú eszmefuttatások, a közvetlen (politikai) befolyásolási és nevelési cél mellé benyomulnak a rövid hírek, ezekkel együtt az áttételesebb, alig-alig észrevehető, a kimondásból a válogatásba visszahúzódnó rafináltabb formák.”⁴⁷

Ez figyelhető meg továbbá a humor alakulásán is: egyre kevésbé a Vas Gerebenre is jellemző, hosszú, anekdotikus szerkezetek, hanem a rövid, kihagyáson alapuló és a „körítést mellőző” viccek kerülnek előtérbe.⁴⁸

„A mondatstruktúrájának évszázados hagyományai, amelyek a jól szerkesztettségen, a logikus építkezésen nyugszanak, megrendültek, sőt a logikai, tehát mellé- vagy alárendelésen alapuló mondatépítkezés hosszabb időre háttérbe szorult.”⁴⁹ Mindez nem önmagában a sajtó megerősödésének és működésének köszönhető, hanem annak tágabb a diskurzusrendszernek, amelybe az újságírás és -fogyasztás is beleágyazódik. A vasúttal és információs csatornákkal (távíró, postahálózat, újságírás) behálózott és a termékek előállítását gépesítő Európát a hír tekintetében is a fogyasztás kezdi jellemezni. Az általánossá váló alfabetizáció és a városi életforma eddig ismeretlen tömeget hozott létre, amelyet az olvasáson alapuló gyors információáramlás mozgatott. Gyáni Gábor szintén a sajtótörténet kapcsán jegyzi meg, hogy a 19. század eleje volt az utolsó időszak Magyarországon, amelyben a közvéle-

⁴⁴ GULYÁS Pál, „A könyv sorsa Magyarországon a legrégebbi időkől napjainkig: Második közlemény”, *Magyar Könyvszemle* 30, 3–4. sz. (1923): 177–179, illetve: NOVÁK László, *A nyomdászat története*. VI. könyv (Budapest: Világosság Könyvnyomda Részv. Társ., 1929).

⁴⁵ „A nyomdai kapacitás növelése ráadásul nem csak feltétele a termelés bővülésének, de kiváltója is: az új lapoknak éppúgy szükségük van azokat előállítani képes nyomdákra, mint a nyomdáknak is új lapokra ahhoz, hogy kapacitásukat minél jobban és gazdaságosabban kiaknázhassák.” BENGI, *Az irodalom színterei*, 57.

⁴⁶ BUZINKAY, *Kis magyar sajtótörténet*, 29.

⁴⁷ Uo., 65.

⁴⁸ DERSI Tamás, *Századvégi üzenet* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973), 37. Ezt a jelenséget vizsgálja aktuális kutatásában Takács Emma – a mondat hosszúságokkal való összefüggésre ő hívta fel a figyelmemet.

⁴⁹ HERCZEG, „A mondatstilisztikai kutatás mint módszer”, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11, 1. sz. (1976): 127–142, 140.

ményt egy kisebbségben lévő elit politikailag tudatos véleménye formálta – azóta egy sokkal kevésbé körülhatárolható „néphangulat”.⁵⁰ Ennek megfelelően Wodiáner Fülöp *Budapest* című lapja 1877-től már nem terjengős vezércikket, hanem metszeteket közöl a lapok elején és stílusát már egyértelműen ehhez a tömeghez igazítja – talán nem véletlen, hogy ez az újság szerzett először engedélyt utcai árusításra.⁵¹

A századforduló információs rendszerét a technikai médiumok megjelenése is alakítja. Olyan médiumok ezek, amelyek a kontinuitáson alapuló olvasáseszmenyek ellentartva a kombináció és a szelekció műveleteit hangsúlyozzák. Ezt teszi a film és az írógép is. Nemigen tételezhető konkrét összefüggés az írógép médiuma és az irodalmi szövegek mondathosszúsága között, ugyanakkor a rövid, cserélhető-kombinálható nyelvi elemeken alapuló írásművészet előfeltételezi az újabb médiumok technikai logikáját.⁵² Az 1890-es évek végére kezdenek elterjedni Magyarországon is az írógépek; a szerkesztőségek pedig a 20. század elején gépírónők alkalmazásával alakították át működésüket.⁵³ Mindez újfajta írásjelenetek létrejöttét eredményezte: az írógépen létrehozott kéziratból, a kézzel írt fogalmazványok gépen való letisztázásán át a diktálásig. Az írásjelenetek átalakulása pedig hatással van a szövegekre és azok stílusára is. „Más az írásod, ha tollat fogsz és más, ha ceruzát és ismét más, ha írógépen kopogsz. Egy magyar író-művész stílusa szemmel láthatóan megváltozott, mióta az írógéphez szegődött” – írja Kosztolányi Dezső 1909-ben.⁵⁴ Ugyanezt állapította meg Friedrich Nietzsche is zeneszerző barátjának írott levelében 1882-ben, miután látásproblémái miatt egy Malling-Hansen típusú írógömbre váltott a kézírásról: „íróeszközeink a gondolatainkat is formálják”.⁵⁵ Kittler szerint

⁵⁰ GYÁNI Gábor, „Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából”, *Médiakutató* 7, 1. sz. (2006): 57–64.

⁵¹ BUZINKAY, *Kis magyar sajtótörténet*, 101.

⁵² Friedrich KITTLER, *Discourse Networks 1800/1900*, trans. Michael METEER and Chris CULLENS (Stanford: Stanford University Press, 1992), 195.

⁵³ LENGYEL András, „Írógép, írás, irodalom: Az írógéphasználat magyarországi történetéhez”, *Kaligram* 23, 2. sz. (2014): 78–94, 91.

⁵⁴ Kosztolányi a stílári hatásokon túl a helyesírás és az íróeszközök használata között is szoros kapcsolatot tételez: „Mindennek megvan a nyoma írásmodorunkon, sőt helyesírásunkon is. Évek óta figyelem, hogyan teremt az írógép új helyesírást. Ezeket a szócsoportokat: úgylátszik, maéjszaka, tegnapeste, jónapot, jóéjszakát önkényesen és következetesen egybeírja, egyre-másra alkotja és honosítja meg nyomtatásban is a hosszú és éktelen szószörnyeket, mintha nem volnának amúgy is elég hosszú szavaink.” Idézi: LENGYEL, Uo.

⁵⁵ Nicholas Carr a levelet a zeneszerző Nietzschének írt levelével együtt idézi: „Lehet, hogy e hangszer által egy új nyelvhez jutsz el, írta a barátja egy levélben, megjegyezve, hogy saját munkájában a zene és a nyelv »gondolatai« gyakran a toll és a papír minőségétől függenek.” Nicholas CARR, „Is Google Making Us Stupid?”, *The Atlantic*, aug. 15. (2008), <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/306868/>. Talán nem véletlen, hogy Kertész Imre, Nietzsche fordítója hasonló meglátásokkal él a számítógépes szövegszerkesztés kapcsán: „annyi biztos: a számítógép gondolkodásmód nem éppen a legkellemesebb [...]

Nietzsche e mediális váltás következtében cserélte „az érveket aforizmákra, a gondolatokat szójátékokra, a retorikát távirati stílusra”,⁵⁶ ami Christian Emden szerint azt is jelenti, hogy többé nem volt lehetséges hosszú mondatokra alapoznia a filozófiáját.⁵⁷

Ugyanakkor eseti példáktól eltekintve nem állítható, hogy az írógép használata és stiláris változások között ilyen egyértelmű lenne a megfeleltetés. David L. Hoover például stilometriai eljárással mutatja ki, hogy a (médiatoretikusoktól irodalomtörténészeken át a Wikipédiáig) széles körben elfogadott nézet, miszerint Henry James korai és kései stílusa közötti különbséget a diktálásra áttérés eredményezte, statisztikai úton nem igazolható (például a mondatok hosszúságának váltakozása nem rajzol ki egyértelmű tendenciát).⁵⁸ Ez esetben a számítógépes adatelemzés nem támasztotta alá a kutatói intuíciót.

Az átlagos mondathosszúságot időbeli eloszlás szerint ábrázoló grafikonok szempontjából inkább az a diskurzushálózat fontos, amelynek az írógép is részévé vált. A gyors előállítás és továbbítás az írásos kommunikáció átalakulását eredményezte. Ennek a felgyorsult kommunikációnak ugyanúgy részese például a kézírás technikai feltételeinek 19. századi átalakulása is: a fémhegyes tollak megjelenése és a papír gyári előállítása egyaránt a kézi lejegyzés görbületénységét segítette elő.⁵⁹ A kialakult kommunikációs közeg a (nagy)városok működésében találta meg a helyét: a városlakók életét az információáramlás gyorsulása, az újság mint médium, a szöveg és a kép előállításának új módjai, a hirdetések és hírek határozzák meg. A folyóiratokban a hír, a szórakoztatás és a reklám egysége,⁶⁰ illetve mindennek a tömeges termelése a korábban a retorikai hagyomány által meghatározott irodalmat is átalakítja. Az ebben a közegben megszülető, akár ellentétes poétikák mentén szerződő prózai művekre a rövid mondat lesz a jellemző.⁶¹

hogyan? Ezentúl az elektromosságtól, az áramszolgáltatástól, s a gép állapotától függ majd, hogy írni, egyáltalán gondolkodni tudjak?” KERTÉSZ Imre, *Mentés másként* (Budapest: Magvető Kiadó, 1997), 2–3.

⁵⁶ KITTLER, *Gramophone, Film, Typewriter*, trans. by Geoffrey WINTHROP-YOUNG and Michael WUTZ (Stanford: Stanford University Press, 1999), 203.

⁵⁷ Christian EMDEN, *Nietzsche On Language, Consciousness, and the Body* (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2005). MórícZ Zsigmond egy 1926-os levelében hasonló összefüggésre világít rá: „Nem szerettem s nem bírtam megfogni a tollat, tintába mártani és írni vele. Ma is, ha kézzel írok, mindig úgy érzem, mintha frakkban vagyok; nem elemem. Produkálni akarok. Túl komoly, vagy túltartozkodó, vagy túlcifrázom. Erővel kell rákényszeríteni magam az egyszerűsége. A gép az más. Mihelyt megtanultam gépen írni, mindjárt nagyon szerettem. Nem tudnám megmondani, mi ez.” idézi LENGYEL András, „Írógép, írás, irodalom...”, 94.

⁵⁸ David L. HOOVER, „Modes of Composition in Henry James: Dictation, Style, and *What Maisie Knew*”, *The Henry James Review* 35, 3. sz. (2014): 257–277.

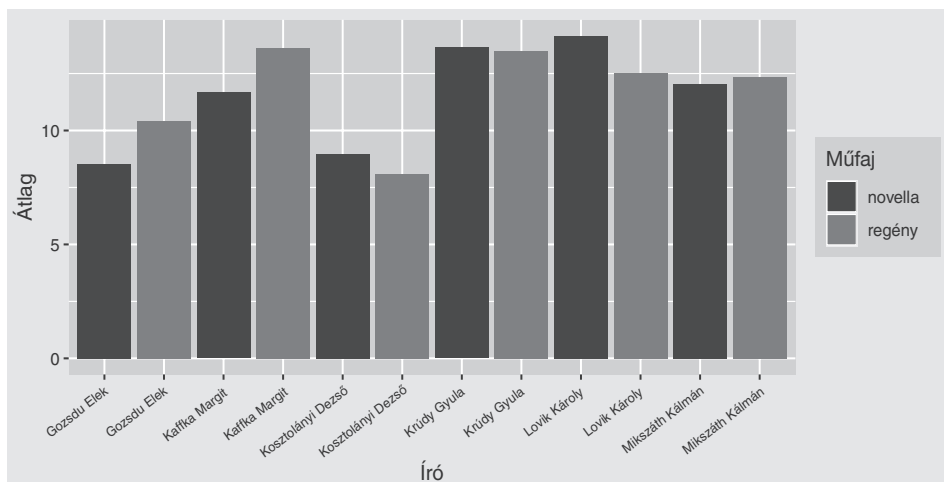
⁵⁹ Ahogyan arra Vaderna Gábor felhívta a figyelmemet.

⁶⁰ Luhmann meglátását idézi HANSÁGI, *Tárca – regény – nyilvánosság*, 127.

⁶¹ Vö. HERCZEG, *A modern magyar próza stílusformái* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1979), 13–140.

Ugyanennek a folyamatnak az eredményeként figyelhető meg a kisebb prózai formák térnyerése is. A magyar prózaepika már kevésbé tud számot adni a századforduló tapasztalatairól a korábban legnépszerűbbnek számító nagyregény formájában. A szövegek rövidülése ugyanakkor nem feltétlenül jár együtt a mondatok rövidülésével (noha egy tágabb nézőpontból nézve ugyanannak folyamatnak a részesei): ennek az intuíciónak szintén ellentmondanak a digitális szövegfeldolgozás eredményei. Az alábbi ábrán (8. ábra) hat szerző (Gozsdu Elek, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Lovik Károly és Mikszáth Kálmán) regényeinek és novelláinak mondathosszúságát hasonlítottam össze. Minden szerzőhöz két érték tartozik, amelyek a kiválasztott novellák (első érték), illetve regények (második érték) átlagos mondathosszúságát mutatják. Ennek alapján nem állítható, hogy egyenes megfelelés lenne a rövidebb formák és a rövidebb mondatok között.

8. ábra. Novellák és regények átlagos mondathosszúságának összehasonlítása

4.

A 173 éves átlagos mondathosszúság szerint bemutató grafikon legnagyobb értékei az 1970-es és 1980-as évekre tehetőek, megváltoztatva az addigi csökkenő tendenciát. Ennek oka az lehet, hogy az 1970-es évektől kezdődően egy olyan, a második világháború utáni generáció lép színre, amelynek alapélménye a médiumok iránti bizalmatlanság. Történelmi tapasztalat számukra, hogy minden médium egyben a manipuláció eszköze – nem létezik ártatlan közvetítés. Az alább tárgyalt szerzők mindegyike tematikusan is foglalkozik a manipuláció különböző módozataival, amelyek mára hétköznapjaink részévé váltak: a mozgó- és állóképek, valamint a hírek valóságtartalma is sok esetben megítélhetetlen lett. Ez a bizalmatlanság a természetes nyelveket is érintette, ami az irodalmi megnyilatkozás problematikusságá-

ra is rámutatott. A nyelvi működés előtérbe állítása mint a kor prózairodalmának fontos tendenciája ennek a gyanúnak a következményeként értelmezhető. Pontosabban a valódi közvetítés lehetősége válik kérdésessé a háborút követően. A közvetítés manipulatív jellegének bemutatása mellett ugyanis az autentikusság iránti vágy is mozgatja az alább tárgyalt regényeket – a konstruáltság színrevitelén túl a gondos, művészi megformálás igénye is erősen érződik ezeken a szövegeken. Az írás-technikai bravúrok létrehozásukhoz szükséges hosszú idő és elmélyült figyelem pedig magának az írásmesterségnek a rangját szavatolja. Ezt a kettősséget (autentikusság és konstruáltság) egyetlen forma képes összefogni: a mesterségesség és az organikus egész képzete egyaránt a szöveg látványos megalkotottságában ölt testet.

Ennek lenyomatai az 1970-es évek körül jelentkező hosszú mondatos prózák is. A vizsgált 100 regény közül kiugró értéket mutat ebből a szempontból Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* (46,87), Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* (45,87), Nádas Péter *Emlékiratok könyve* (39, 06) és Konrád György *A városalapító* (33,34) című regénye. A köztük lévő hasonlóság mellett ugyanakkor a különbségek is fontosak. Amellett, hogy nagyjából egy időben jönnek létre ezek a szövegek, és így ugyanahhoz a jelenséghez tartoznak, látni kell azt is, hogy a hosszú mondatokat mindegyik más poétika mentén építi fel.

A szókincsgazdagságot mérő type-token aránya (TTR), azaz a szövegben előforduló típusok (mint szótári alakok) és a tényleges szavak számának hányadosa nem ad ki olyan eredményt, amellyel a különböző hosszúságú szövegek összehasonlíthatók lennének – belátható, hogy hosszabb szövegben jobban ismétlődnek az egyes szavak. Erre a problémára nyújt megoldást a Georgia University kutatói által fejlesztett szoftver, ami csak egy beállítható nagyságú szakaszban vizsgálja a TTR-t az összehasonlítható szövegekben, például 500 szavanként. Az első 500 szó után egy szót tovább lépve kiszámítja a 2. és az 501. szó által határolt egységben is a TTR-t, majd így tovább, egyesével lépegetve a szöveg végéig. Ezáltal a mű egészét átvizsgálja a megadott lépték szerint, és az így megkapott TTR-eket átlagolva (ez a MATTR, azaz *Moving-Average Type-Token Ratio*) összemérhető számot ad, hiszen ezek az értékek ugyanakkora szövegrészek átlagát mutatják.⁶² Az alábbi táblázat (4. táblázat) az öt legváltozatosabb szókincsű regényt tartalmazza (a szövegek 500 szavas egységekre bontásával).

⁶² Michael A. COVINGTON and Joe D. McFALL, „Cutting the Gordian Knot: The Moving-Average Type-Token Ratio (MATTR)”, *Journal of Quantitative Linguistics* 17, 2. sz. (2010): 94–100. Mivel a magyar nyelv a toldalékokat a szavakhoz illeszti, így a regényszövegben az azonosságok nem mindig láthatók a gép által (például az alma-almát szópár esetében), ezért a szövegek lemmatizált formáján végeztem el a tesztet: minden szó szótári alakját vizsgálva.

4. táblázat. Szókincsgazdagság

Szerző	Cím	MATTR 500
Konrád György	<i>A látogató</i>	0,689
Konrád György	<i>A városalapító</i>	0,689
Kuthy Lajos	<i>Hazai rejtelmek</i>	0,672*
Kemény Zsigmond	<i>Gyulai Pál</i>	0,657*
Mészöly Miklós	<i>Megbocsátás</i>	0,644

* A *magyarlanc* elemző a 19. századi szövegeknél gyakran nem ismeri fel a szavak szótári alakját, ami a jelzett értékekre is kihathat.

Konrád György két regénye egyértelműen a legmagasabb értéket mutatja, azaz ezeket tarthatjuk a korpusz leggazdagabb szókincsű műveinek. (Természetesen, ahogy a mondatok hosszúsága, ez sem önmagában értékmérője egy szövegnek: nagyon erős alkotások hozhatók létre az elemek sűrű ismétlésén keresztül.) *A látogató* és *A városalapító* szövegének jelentős részét alkotják hosszú felsorolások és mellérendelő mondatrészek halmozásai. Ebben és az anaforsztikus szerkesztésben az eötvösi stílus felelevenítését látjuk – az azonos mondatrészek által alkotott ritmus válik Konrád prózájának is az alapjává (gondoljunk például *A látogató* nagy ívű befejező mondatában a „jöjjenek...” kezdetű tagmondatok halmozására). Mondataiban nagyon magas a főnevek és általában a névszók száma: *A városalapító* az egész korpusz legtöbb főnevét tartalmazza a regény hosszúságához viszonyítva (31%), míg harmadik helyen *A látogató* áll (28%). A szófaji arányokra vonatkozó eredményeket a *magyarlanc* szövelemző segítségével kaptam meg, amely megbízhatóbb működést mutatott, mint a 19. századi művek esetében; hibák, téves azonosítások persze ezúttal is könnyen előfordulhatnak. A főnevek nagy számát az alábbi részlet is szemléltetheti *A városalapító*ból, amelynek két birtokos szerkezetében négy főnév követi egymást: „Alvó szemgolyók szabadsága látványok jégesőjétől...” Szembetűnő ezekben a szövegben a részletes, névszókra alapuló felsorolások nagyon gondos megmunkáltsága is. A saját szóösszetételek, a birtokos szerkezetek, a főnevesített melléknevek és a szinonimák sorozatai egy állapot részletes körülírását és kevésbé a cselekmény előrehaladását szolgálják; ennek a részletes megmunkáltságnak köszönhető a szókincsbeli gazdagság is.

Konrád szövegeiben a beatirodalmat és a példabeszédek szóhasználatát is idéző, romantikus körmondatok nem párosulnak emelkedett tartalommal, ahogy azt az általa mozgatott retorikai hagyomány elvárná. A valóság leltári leírása részletes pontosságra törekszik, amely leginkább hiábavaló életek és tartozékaik felsorolását jelenti. Szociografikus igény hajtja ezeket a szövegeket. A túlfűtött retorika azonban, amely a kisszerű életeket színre viszi, feszültségben áll a szociografikussággal, és néha ironikus hatást, néha pátoszt eredményez – mindenképpen ellenpontozva a

puszta bemutatás szikár dolognyelvét. A költői nyelv burjánzása és a halmozások egyfelől nagyon erősen dramatizálják a regényeket, másfelől a mondatok művészi konstruáltságát is előtérbe állítják. Az írói képzelet és a nyelvi teljesítőképesség, valamint a leírt világ szürkeségének feszültsége szervezi Konrád szövegeit. Eötvös stílusával való rokonsága (ami a német nyelv erős hatásában is tetten érhető!) pedig érdekes olvasatokat kínálhat visszamenőleg is, amennyiben a fenti jellemzők felől olvassuk újra a(z) – szintén a korabeli állapotokat feltáró, de – erősen retorikus Eötvös-prózát.

5. táblázat. Mondathosszúság mediánja

Szerző	Cím	Median
Krasznahorkai László	<i>Az ellenállás melankóliája</i>	41
Konrád György	<i>A városalapító</i>	24
Kertész Imre	<i>Kaddis a meg nem született gyermekért</i>	21
Eötvös József	<i>A karthauzi</i>	20
Gaál József	<i>Szirmay Ilona</i>	18
Eötvös József	<i>A falu jegyzője</i>	18
Szabó Magda	<i>Az ajtó</i>	18
Kertész Imre	<i>Sorstalanság</i>	18

Az 5. táblázat a mondathosszúságok mediánjának legmagasabb értékeit mutatja. A mediánnal együtt kifejezőbbé válhatnak az átlagolás során kapott eredmények, hiszen ez utóbbi esetben egy-egy szélsőséges érték erősen befolyásolhatja a számítást, míg a medián a sorba rendezett adatok középső elemét adja meg. Kertész Imre kétszer is szerepel ebben a táblázatban; különösen feltűnő, hogy a mediánérték szerint a *Sorstalanság* megosztott helyen az ötödik leghosszabb mondatokból álló regény a korpuszban, ami az olvasástapasztalat és a Kertész-recepcióban sokat emlegetett „roncsolt nyelv” poétikája felől meglepőnek tűnhet. Ennek oka szintén a szófajok gyakoriságában keresendő: Kertész szövegei ugyanis a vizsgált szófajok (ige, főnév, melléknév) mindegyikéből arányosan keveset tartalmaznak (azaz az összes szó számához képest egyik sem mutat kiemelkedő értéket). Ilyen mondathosszúságok mellett ez azt jelenti, hogy a nem tartalmas, a mondat jelentését árnyaló-pontosító viszonyszók, határozószók és névutók kerülnek túlsúlyba ezekben a regényekben, amelyek a mondatok hosszúságát is eredményezik. Erre jó példa lehet a Thomas Bernhard prózáját követő *Kaddis* kezdőmondatában a „sőt gyanánt” hátravetett mellékmondat: „Nem! – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgy-szólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink

ellen működnek, hogy úgyszólván ellenöztöneink működnek ösztöneink helyett, sőt gyanánt...”

Kertész írásművészetének egésze a rögzítés és az újraalkotás kettősségében ragadható meg; valami személyes, elsősorban a narratívába foglalt identitás létrehozásának igénye és a technikai műveletek által vezérelt újraírás kettősségében.⁶³ Innen érthető meg a fenti eljárás is, amely nem az alapszófajokkal tölti fel a mondatokat. A módosító- és határozószók, illetve a pontosítások nagy száma az állandó alakulás és rögzíthetatlenség érzetét keltik, miközben a gondosan megmunkált, részletes és művészi stílus a „lekerékített üvegkemény tárgy” (*Kaddis*) eszményét is ígéri.

A variációs együttható a szórást (az adatok eltérését az átlag körül) az átlag arányában kifejezve adja meg, ami a különböző eredmények összehasonlíthatóságát szolgálja. A mondathosszúság terén ebben a mutatóban kimagaslik Konrád György *A látogató* és Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című regénye (6. táblázat). Ez azt jelenti, hogy ezekben a regényekben a legváltozatosabb a mondatok hosszúsága. A *látogató* esetében ezt a szikár leírás és a költői (már-már szabadversre emlékeztető) felsorolások feszültsége magyarázhatja. Az *Emlékiratok* esetében a mondathosszúságok váltakozása a szöveg képét vizsgálva is szembeűnő: a többszörös, akár oldalakat felölelő szerkezeteket gyakran szakítják meg az egysoros, egyszerű mondatok – a hosszú és rövid egységek ilyen variabilitása adja a szöveg ritmusát és retorikai erejét.

6. táblázat. Variabilitás

Szerző	Cím	Variációs együttható
Konrád György	<i>A látogató</i>	2,006890231
Nádas Péter	<i>Emlékiratok könyve</i>	1,988044935
Krasznahorkai László	<i>Sátántangó</i>	1,504316676
Esterházy Péter	<i>Termelési regény</i>	1,445856425
Gergely Ágnes	<i>A chicagói változat</i>	1,412724023

Ez a vizuálisan is nyomon követhető, erős strukturáltság és ritmizáltság azzal függhet össze, hogy Nádas életműve az adottat felépítő művelti és szerkezeti láncok feltárását tűzi ki célul, legyen szó tudati vagy társadalmi folyamatokról és jelenségekről. Írásai elsősorban abban érdekeltek, hogy milyen ösztönös, tudati, társadalmi, családi stb. mintázatok alakítják az egyén és a nagyobb közösségek viselkedését. Ez az elgondolás pedig magukra a szövegekre is érvényes. Írásainak gondos felépítése így nemcsak hatásos dramaturgiai eszköz, hanem egyben a szöve-

⁶³ Vö. SZEMES Botond, „Kertész Imre és az archívum működése”, *Műút* 65, 1. sz. (2020): 52–60.

gekben létesülő jelentés szerkezeti vázát is hordozza.⁶⁴ Az *Emlékiratok* esetében ez mindenekelőtt a mondatok szerkezetére érvényes:⁶⁵ a rövid és hosszú mondatok váltakozásán túl a szerkezetek fajtái (felsorolás, mellé- és alárendelés) és azok váltakozása adja ki ezt a mintázatot. A felsorolások és a mellérendelő kapcsolatok inkább érzékekre ható működést és gyorsabb olvasásritmust eredményeznek, míg az alárendelések összetett logikai struktúrákat hoznak létre.⁶⁶ A tudati és érzelmi struktúrák egymásba játszása pedig a kettő elválaszthatatlanságára mutat rá – azaz az emberi viselkedéseket meghatározó, összetett mintázatok leírásakor nyelvi szinten is bemutatásra kerül a különböző kapcsolódások és kapcsolások rendszere. Ez a nyelvi rendszer egy kódsorhoz hasonlóan olyan szerkezeti vázát jelent, amely a könyv egészét leképezheti.

Az *Emlékiratok* körmondatainak összetettsége az eddig tárgyalt 20. századi szerzők egyikével sem rokonítható, azonban stílusán erősen érződik Déry Tibor *A beféjezetlen mondatának* hatása (amely regény Nadas későbbi művének, a *Párhuzamos történetek* egyik legfontosabb előképének tekinthető). Herczeg Gyula ebben a stílusban, mármint a Déry-regényben, a romantikussal szemben elképzelt körmondat hagyományát látja. Ez a hagyomány „a szorosan egybekapcsolódó, csigavonalszerűen előre haladó mondatláncolatokon”⁶⁷ alapuló mondatfűzést részesíti előnyben. Ahogy Déry esetében sem csak a mellérendelésekből adódó ritmus és halmozás, hanem bonyolultabb logikai szerkezetek is építik a mondatokat,⁶⁸ úgy Nadas is hasonló poétikát követ: egy helyzetből kiindulva az emlékezés különböző szintjeit és különböző idősíkokat, cselekményszálakat keverve jár körül egy témát, majd tér vissza a kiinduló helyzethez.

⁶⁴ Nadas kijelenti, hogy „az írás szerkezete és az igazság szerkezete között különben sincs közvetlen kapcsolat”, ám ekkor az igazság morális kategóriájáról beszél, és nem a jelentések létesüléséről. NÁDAS Péter, „Önkéntelen vallomás”, in NÁDAS Péter, *Leni sír* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2019), 71–93, 71.

⁶⁵ Talán erre utal Bagi Zsolt is *A körülírás* című könyvében, amikor test és írás kapcsolatát tételezi. BAGI Zsolt, *A körülírás* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2005). A szubjektumot meghatározó mintázatokról Nadas szerint nemcsak a mondatok szerkezete, hanem a kézírás is számot tud adni. „Fontos, hogy [az ember] évtizedek óta ne mással, hanem kézzel írjon, s így rögtön lássa a kézírásán a megelőző napok és a mai nap lenyomatait, különbségeit, hasonlóságait és azonosságait. Ezeket a szinteket írástudónak meg kell tudnia különböztetni. Olyasmit, amit egy gépiraton vagy a komputer képernyőjén soha nem fog tudni szemügyre venni. Meglehet, az előző napról otthagytott kézírás olyan dimenziót nyit az önismeretben, amelybe legmélyebb ösztönétől vezetve senki nem szeret benézni.” NÁDAS, „Az írásbeliség testmelegében”, in NÁDAS, *Leni sír*, 29–34, 33.

⁶⁶ A regény egy mondatát részletesebben elemeztem: SZEMES, „Borítójáról a könyvet: Szellemi, anyagi és történeti meghatározottságok az *Emlékiratok* könyvében”, *Kalligram* 27, 5. sz. (2018): 66–72.

⁶⁷ HERCZEG, „Eötvös körmondatai...”, 59.

⁶⁸ HERCZEG, *A modern magyar próza*, 163. Herczeg a Déry által képviselt prózapoétikát még egyedülállóan és folytatás nélkülinek találta – hiszen könyve az *Emlékiratok* megjelenése előtt íródott.

Ahogy láttuk, a korpusz átlagosan leghosszabb mondataival Krasznahorkai László dolgozik az *Az ellenállás melankóliája* című regényében. Krasznahorkai prózájának védjegyévé váltak a több oldalon át futó szerkezetek (bár a *Sátántangó* nem mutat olyan extrém értékeket, mint későbbi regényei), amelyeket ugyan egy narrátori hang fog össze, de gyakran inkább a szereplői tudatok és szólamok érvényesülnek bennük. „Regényeiben és elbeszéléseiben a személytelen-auktoriális elbeszélő – részben a bernhardi »tudatteremtő« eljárásra emlékeztető módon – »tudatkövető« nézőpontmozgással túlnyomórészt belső monológokat, pontosabban átélt beszédrészeket épít egymás mellé. A »tudatkövető« technika horizontváltásokkal dolgozik, a narrátor hol közelebb kerül, hol eltávolodik szereplője tudatszintjétől, s így szövegrészenként és azokon belül is módosítja saját elbeszélői távlatát.”⁶⁹ 2016-os regényében, a *Báró Wenckheim hazatér*ben ennek erősödését láthatjuk: a könyv egészét a szereplői hangok polifóniája, az egymás mellett elbeszélő monológok építik fel; ám ebben az esetben nem belső monológokról, hanem legtöbbször valódi beszédeseményekről értesít a narráció – jelenünk médiakörnyezetét, a zajba fulladó „állandó adás” jelenségét mintául véve.

A szereplői szólamok egyenes, vagy függő beszédben történő idézése a szöveg élőbeszéd-szerűségét ígérhetik – de az ezt jelölő jellemzők (például magas az igék és névmások száma, alacsony a szókinccsgazdagság)⁷⁰ egyike sem érvényes a korpuszban vizsgált regényekre. Egyedül a mondatok hosszúsága vonatkozhat az élőbeszédre, amennyiben Krasznahorkai szerint beszéd közben a legritkább esetben jelöljük a mondat végét, és inkább továbbfűzzük a gondolatainkat. „A rövid mondat mesterséges dolog – az emberek élőbeszédben szinte sosem használnak rövid mondatokat, hanem szünetet tartanak, vagy nem fejezik be a mondatot, a klasszikus, tömör, rövid mondat ponttal a végén művi dolog és csupán egy szokás eredménye, hasznos lehet az olvasó számára, de csak egyetlen okból: mert az olvasók az utóbbi néhány ezer évben megtanulták, a rövid mondatokat könnyebb megérteni, de ez szintén csak egy kialakult szokás miatt van, a gondolatainkban sosem rövid mondatokat használunk, sőt a mindennapi életben sem – ha az ember egy bárban iszogat valakivel – a barátja, az ismerőse vagy az az ismeretlen, akivel beszél, minden bizonyal nagyon el akar mondani neki valamit...”⁷¹ Mindez a munkamódszer-

⁶⁹ SZIRÁK Péter, „Látja, az egész nincsen: Krasznahorkai László prózájáról”, *Alföld* 44, 7. sz. (1993): 7–49, 47.

⁷⁰ ÉRSOK Nikolettta Ágnes, „Szóbeliség és/vagy írásbeliség”, *Magyar Nyelvőr* 130, 2. sz. (2006): 165–176, idézi: LABÁDI, „Géppel mért irodalom: a mikszáthi élőbeszédszerűség”, *Digitális Bölcsészettudományi Közlemények* 2, 2. sz. (2019): 3–19, 5.

⁷¹ RICHARD LEA, „László Krasznahorkai interview: ‘This society is the result of 10,000 years?’”, *The Guardian*, aug. 24. (2012), <https://www.theguardian.com/books/2012/aug/24/laszlo-krasznahorkai-interview>. Idézi a Litera portál: SZEKERES Dóra, „Krasznahorkai László: Egy beckett-i börtönben élek”, *litera.hu*, augusztus 25. (2012), https://litera.hu/hirek/krasznahorkai_laszlo_egy_beckett_i_bortonben_elek.html.

rel párosul, hogy Krasznahorkai „fejben dolgozik”, azaz állítása szerint 15–20 oldalnyi szöveget képes fejben kigondolni és megjegyezni, mielőtt leírná őket.⁷²

A mondatok hosszúsága Krasznahorkai esetében tehát a szóbeli beszéd kevésbé szigorúan tagolt struktúráját idézi. Könnyedén több részre lehetne tagolni egy-egy olyan mondatot, amely a cselekmény előrehaladását meséli el. Emellett azonban az elemek összedolgozása is jól megfigyelhető prózájában: jelentős számban fordulnak elő például olyan párhuzamos/ellentétes szerkesztések a szövegeiben, amelyek két eseményt egyidejűleg, vagy egymás viszonyában mutatnak be. Az *Ellenállásban* a korpusz egészéhez képest gyakoriak a *miközben*, a *míg/amíg*, a *mielőtt/miután* kötőszavakkal összekapcsolt mondatrészek, és kimagasló a *noha* (illetve a *ha*, a *bár/habár*) megengedő kötőszavak és a *nemcsak... hanem* ellentét használata is, ami szintén a mondatrészek, események és állapotok egyidejű kezelését teszi lehetővé. Például: „noha a szerelvény egy indító lámpajelre várva hosszú percekig megint megtorpant a pusztaságban, ő megnyugvással állapította meg, hogy »azért mégiscsak haladunk«, „mert noha képes volt a higgadt körültekintésre, mert bár olyan embernek ismerte magát, akit már nem érhet meglepetés, mégis, ha valaki nemet mert mondani neki, mint most Pflaumné, attól azonnal elöntötte a méreg”, „magát nemcsak mint e kampány »főhulladékellenőrét«, de mint »egyetemes szemétfelügyelőt« is a figyelmükbe ajánlva”, stb. Az egyidejű kezelés ehhez hasonló technikai szervezik a szöveget; ezek közé tartoznak a sűrű zárójeles beékelések és az egyenes idézetek is. Úgy gondolom, hogy ebben, a szereplői szólások, tudattartalmak és események egy egységbe foglalásában jelölhető ki *Az ellenállás melankóliája* (és talán az egész Krasznahorkai-próza) poétikájának az alapja.

Nagyon sok minden kerülhet szóba egy egyszerű grafikon kapcsán – bár némileg elrettentő a magyarázatok és összefüggések végtelen száma, amely az ábra értelmezése során felmerül. A kutatónak bizonyos önmérsékletet kell tanúsítania, és ráhagyatkoznia a grafikon sematikus, homogenizáló jellégére. Ugyanakkor fontos bemutatni azt is, hogy azonos eredmények sokszor különböző jelentést hordoznak. A mondathosszság kapcsán egy távoli, homogenizáló perspektívából egyértelmű tendenciák rajzolódhatnak ki az elemzett 100 regény esetében, mely értékes tudás előállítását és új gondolatok megfogalmazását segítheti elő. Miközben a szorosabb vizsgálat kimutatja azt is, hogy a hasonló mondathosszságok nagyon más poétikák mentén alakulnak; a 19. század közepének, vagy az 1970–80-as évek hosszú mondatos prózái például egy jelenséghez tartoznak, mégis eltérő módon jönnek létre. A bemutatott elemzői eljárás az általános jelenségtől az eseti különbségek felé vezet.

⁷² Johan LOSE, „László Krasznahorkai interview: ‘I Didn’t Want to Be a Writer’”, August (2019), hozzáférés: 2020.03.18, <https://channel.louisiana.dk/video/laszlo-krasznahorkai-i-didnt-want-to-be-a-writer>.

Mindebben a legnagyobb kihívást a korpusz megfelelő előkészítése és a mérni kívánt egységek helyes körülhatárolása jelenti, ami a grafikonok létrehozását és így az értelmezés vázolt mozgását is megelőzi. Ahogyan a 100 regény legújabb darabjában, a 2005-ös *Párhuzamos történetek*ben Kristóf és Klára párbeszédében is elhangzik: „Ha sikerül a műveletet tisztességesen elvégezni, s valóban sikerül minden egyes magának valót a másiktól elválasztani, ha érzékeli a határokat, akkor egészen másként szól a válasza, mint ha azt gondolná, hogy a világ dolgai jórészt megismerhetetlenek, egyes jelenségei egymástól nem elválaszthatók vagy nincsen közöttük semmiféle különbség vagy kapcsolat.”⁷³

⁷³ NÁDAS Péter, *Párhuzamos történetek* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2005), III: 480. A dolgozatban bemutatott eredményeket előállító kódok, az adatokat tartalmazó táblázatok és a létrehozott grafikonok az alábbi GitHub-oldalon érhetők el: <https://github.com/SzemesBotond/mondathossz>.